

तो विषय वेगळा. परंतु 'गुणावगुणेषु वर्तते' इत्यादि कार्यकारणभाव व्यवहारांत पहावे लागतात.

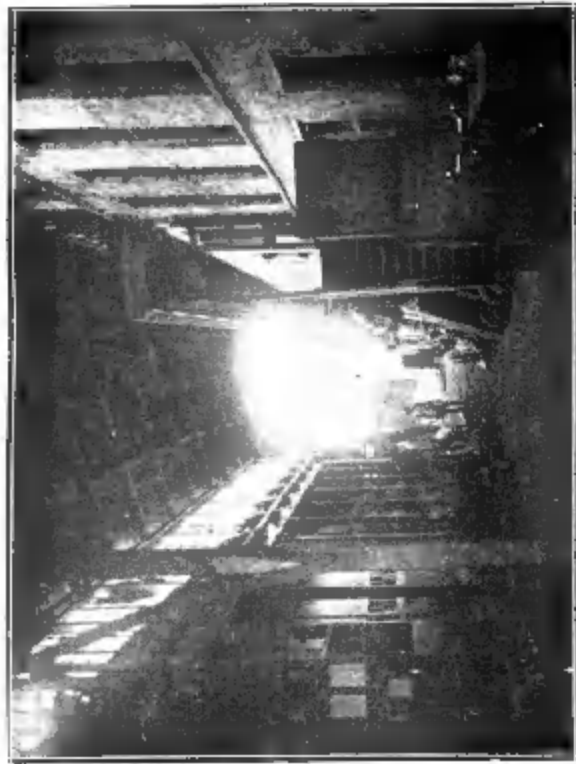
ईशोपनिषदाप्रमाणे अविद्या, विद्या आणि ब्रह्मविद्या असा अभ्यास सात्वा अनुक्रम आहे. त्यापैकी अविद्यात्मक जो लौकिक व्यवहार त्याच्या सरहद्द उपासनात्मक विद्येच्या प्रांतास कशी मिडली आहे तितकें वर्तते दर्शविले आहे. वेदांतील मंत्र भागांत भौतिक विज्ञानाची मूलतत्त्वे आहेत असे दयानंद म्हणतात व सर्व शिक्षणक्रम ते वैदिक वाङ्मयावर उभारतात. ब्राह्मण भागांत व उपनिषदांत उपासनाशास्त्र आहे. आणि पौराणिक वाङ्मयांत सुष्टिचालकाची अनेक गूढ रहस्ये ग्रथित केली आहेत असे थिऑसफिस्ट मानतात. याशिवाय सांख्य, पातंजल, न्याय, वैशेषिक ह्या शास्त्रांत भौतिक शास्त्रांचा विचार स्पष्टच आहे असे डॉक्टर ब्रजेन्द्रनाथ सील वगैरे आधुनिक विद्वान सिद्ध करित आहेत. विस्तारमयास्तव येथे प्रपंचपरमार्थाच्या या सरहद्दीवरील विषयांचा जास्त विचार करता येत नाही.

लौकिक व्यवहार, धार्मिक व्यवहार, व स्वास्थ्य; अथवा केवळ प्रवृत्ति निवृत्तिपूर्वकप्रवृत्ति व केवळ निवृत्ति असे मानवी जीवनयात्रेचे तीन टप्पे आहेत. ही जीवनयात्रा एकाच जन्मांत संपते असे नाही. सात्यांचे चरित्र ह्यापैकी दुसऱ्या मुक्ताभावरचे आहे व या मुक्ताभावर ह्यांचे जे चरित्र चमकून राहिले; त्यास वर दिलेल्या पैलूशिवाय खात्रीलप्रमाणे दुसऱ्या अनेक गुणांचे पैलू कारण झाले.

श्रुतिर्वाक्यं समग्रं बुद्धिरात्मा

धर्म शौर्यं देशकालाप्रसादः ।

भीधूतपापेभ्यः कारस्त्रान्यासे अंतर्हय.

[३५५]

समाप्ती गुणफेळी]

जीवनयात्रेचे तीन टप्पे

४९९

अल्पस्य वा बहुनो वा विबुद्धो
धनस्यैतान्यहं समिन्धनानि ॥

म. मा. १२/१२०/३४

[संचयणा, दक्षता, मनोनिग्रह, बुद्धिमत्ता, विचारशीलता, वैयर्थ्य, आणि स्थळकालविषयी सावधगिरी हीं आठ मूळचें यों किंवा पुष्कळ असलेलें धन वाढविण्याचीं साधनें होत,]

प्रकरण ३२ वें.

असेर !

गेळे बहुत पुरुषार्थाचे ! गेळे बहुत विक्रमाचे !
गेळे बहुत आटोपाचे ! कार्यकर्ते ! ॥

दा. बो. ३१९/५३.

असेर हें प्रकरण जाणाराचे दृष्टीनें कसेंहि असो, इतरांचे दृष्टीनें तें उदासवाणेंच असतें ! प्रभु राम, व श्रीकृष्ण यांच्या निर्याणप्रसंगापासून तो अर्वाचीन इतिहासशिक्षित श्रीरामकृष्णांच्या निर्याणापर्यंत हे असेरचे प्रसंग चित्त धरारून सोडतात ! ही असेरची वेळ प्रारब्धानुसार भिन्न तऱ्हेनें येते. 'आपुलें मरण पाहिलें म्यां होळी !' असे कित्येक जीवन्मुक्त संत जीवमान असतांनाच मरून वसलेले असतात ! प्राचीन कालचे गांगेय भीष्माचार्य व दादाभाई हे आधुनिक भीष्माचार्य यांची असेर हा एक वेगळा असेरीचा प्रकार आहे. चितेच्या पूर्वीच चितेनें दग्धहृदय झालेले जीव ही याहूनहि एक कनिष्ठ अशी व्यावहारिक असेर आहे !

सामाजिक मरण हाहि एक विलक्षण कर्मविपाक आहे. गौडविकांच्या सुसप्तोष्मीकडे पहावें. त्यांच्या सामान्य तरी हौशी गराबाच्या. आपल्या मार्गे राहणाऱांची निदान माघ्यान्हकालची

तरी तरतूद करावी. निदान ब्रह्मस्व तरी काही मार्गे ठेवू नये. सत्तेची छाया असावी. स्वदेशांत भलेपणा मिळवावा. भाऊवंद व ग्रामस्थ यांचे तरी प्रेम संपादन करवें. त्यांना तरी आपलें अगत्य दाटेल असें महत्त्व अंगी असावें. निदान जीवन दैन्यहीन असावें. अशा प्रापंचिकाच्या सामान्य आकांक्षा असतात, पण यांपैकी एकहि आकांक्षा ज्याची सफल झाली नाही. त्यांनीं जन्मास येऊन कोणता स्वार्थ साधला ! अशा एखाद्या अभागी पुरुषाला, मग आपल्या मुलांना तरी चांगले विवस लाभावे, त्यांस तरी सारे लोक भलें म्हणत आहेत, असे पाहण्यास मिळावें, अशी वेढी आशा लागते ! पण तीहि पुरी होऊं नये, असा कधीं कधीं प्रारब्धाचा योग येतो !

माझ्या नवयुगमालेंतील पुस्तकांचें तरी लोकांत अगत्य वाढावें असें माझ्या मनांत यापूर्वीं येत असे. पण उच्चरोत्तर तीहि आशा सुळी. तेव्हां इंग्लंडचे इतिहासांतील एक सुप्रसिद्ध धर्माधिकारी यानें जे अखेर उद्देगपर बंदार काढले कीं “ या राजाची सेवा करण्यांत जें मी अगत्य राखलें तेंच जर ईश्वरसेवेंत राखलें असतें तर, या राजाप्रमाणें ईश्वरानें माझी वृद्धापकालीं उपेक्षा केली नसती ! ” असेंच विविधमुखी नवयुगसमाजाबद्दल आज म्हणावेसें वाटतें ! आतां या निराशेचा उपयोग, हें सामाजिक भरण फोळ्यांनीं पाहण्याचा उपयोग, ईश्वराशीं अनन्यगतिक होण्यांत श्रितपत होतो तेंच पाहाणें आहे ! आपत्तीचा परिणाम विरक्ति आणि भक्ति यांत झाल्यास कुंतीप्रमाणें आपत्ति करप्रदच झाली असें होईल. शुद्धचें ईश्वरास ठाऊक !

ही माझी उदासवाणी अखेर मी मुद्दाम तुलनेकरितां येथें वर्णिली आहे. तात्था व मी एकाच गुरूचे चेले सरे परंतु प्रकृतिभेद आणि प्रारब्धभेद यामुलें मी निराशायुक्त, सिध्द आणि ते आशावादी व

उत्साही असें त्यांच्या माझ्यामध्ये केवढें अंतर ! उदास आणि लिख होण्याचे प्रसंग माझ्यापेक्षा तात्यांच्यावर किती तरी अधिक व वरचेवर आले होते. पण त्याचप्रमाणे त्यांचा आशावाद आणि उत्साह सारखा वाढतच राहावा, असे त्यांच्या कारसन्याच्या सेबेल यशही चढतें येत गेलें.

भीष्मासारखें न मरतां अभिमन्यूसारखें घांरातीर्थी मरावें; दादा-माईसारखें रिकामें लिचपत पडत न मरतां नामदार गोसल्यांसारखें मरावें; अशी कित्येकांची महत्त्वाकांक्षा असेते. सिंहगड घेतां घेतां तानाजी मेला ! पण त्याचे पोवाढे मार्गे राहिले. तात्यांचा आर्योषधि कारसाना म्हणजे अनेक रोगासुरांवर पुकारलेलें एक महायुद्धच होतें. ह्या शरीररूप कुरुक्षेत्रावरील दारुण युद्धांत सदाशिवराव व विश्वासरावांसारखे चापराव आणि गदाधर रावजी हे दोघे कर्मवीर कॉलरा व धूग या दोघां असुरांच्या मर्मी पडलेल्या आघातानें कामास आले ! पण तात्या कचरले नाहींत ! नानासाहेब पेझव्यांसारखे ते घरी गादीवर बसून नव्हते. 'पुरूसर गदांसवें झगडतां तनु भागली !' अशीच त्यांचीहि स्थिति झाली होती ! परंतु महादजी शिंद्याच्या 'विजली' घोडीप्रमाणें तात्या ज्या महत्त्वाकांक्षेवर स्वार झाले होते, त्या महत्त्वाकांक्षेवर जबर आघात होत असतांहि "जिते रहो बेटा ! यावेळीं मार्गे पाहूं नको, पुढें दौड कर !" असें महत्त्वकांक्षेच्या मानेवर धापा मारून ते अश्विच उत्साहानें व उमेदीनें सांगत होते ! त्यांनीं रिकीबीसून पाय काढला नाहीं व सोगीर सोडलें नाहीं !

मित्रयाचा महामेक ! बहुत जनांसी आधाव !

अखंड स्थितीचा निर्घाव ! श्रीमंत योभी !

अशी तात्यांची वृत्ति होती.

स्वयें आपण कट्टावें । बहुतांचें सोशित जावें ।

हिजोनि कीर्तीस उरवावें । नाना प्रकारें ॥

हें त्यांचें मत होतें. कर्मवीरांची असेर त्यांच्या कार्यभूमीत काम करीत असतांनाच होत असते. महत्वाकांक्षी मनवाकूचा होदा हीच त्यांची समाधि !

तारीख ३० जून सन १९१४ रोजीं तात्यांना पचास वर्षे पुरी होत होती. त्या सालीं कारसान्याची चाळिशी भरत होती. तात्यांची कारसान्याची सेवा तीस वर्षे होत होती. सन १८८३ सालीं त्यांच्या गृहस्थाश्रमाला आरंभ साला. तेव्हांपासूनच ते वैयक्तीत शिरले. सन १८९३-९४ पासून तर कारसान्याचे उत्कर्षासाठीं त्यांची सक्त मेहनत झाली. ती किती प्रतिकूल परिस्थितीत झाली त्याचें वर्णन यापूर्वी सविस्तर आलेच आहे. या आधिब्याधीनीं आणि परिश्रमांनीं ते धकून निरुत्साही बनलेले दिसले नाहीत. त्यांच्या आयुष्यकुट्टीबरोबर त्यांचा उत्साह वाढत्याच प्रमाणांत दिसत होता. पण त्यांचे शरीर विभ्रांति मागत होतें व त्यांचें अंतर्मन जनसंमर्दापासून दूर एकांतांत राहवें असें त्यांस सांगत होतें. इतकेंच काय पण आपण आरंभिलेल्या चढाईत विजय मिळवून लवकरच सेवानिवृत्त व्हावें असेंहि त्यांच्या मनांत येत होतें, आणि यामुळे त्यांच्या मनोराज्यांतील महत्वाच्या गोष्टी केव्हां एकदां आपल्या हातून पुण्या होतील, अशी त्यांस विशेष उतावळी झाली होती. या विचारांच्या काहुरानें तात्यांस असेर कांहीं वर्षे झोपहि लागत नसे. झोंपेसाठीं चित्तेकग्न्य करण्यकरितां शिशाचीं लहान वजनं त्यांना निजतांना कपाळावर ठेवावीं लागत ! यावरून तात्यांच्या मनःस्थितीची कल्पना होते.

तात्यांचे मेव्हणे काशीनाथपंत व गणपतराव नवरे यांचें सौजन्य, साहस, धर्मोदार्य आणि त्यांचा वाढता अम्युदय यांचे योगानें त्यांची

छाप तात्यांच्यावर विशेष वसत चालली होती. या बाबतीत एका व्यक्तीचा येथे विशेष उल्लेख करणे जरूर आहे. ती व्यक्ती म्हणजे तात्यांचे मेष्टणे श्री. गणपतराव ऊर्फ अण्णासाहेब नवरे हे होत. हे तात्यांचे मूळचे ग्रामस्थ व शेजारीच. त्यांचा ब्रह्मसंबंध पूर्वी पासूनचाच होता. त्यांत पुढे त्यांची बहीण तात्यांना दिल्यामुळे सोयरीकहि जडली. पण तात्यांच्या ब्रह्मी मंडळीत व नातेवाईकांत गेली तीस बसतीस वर्षे अगदीं बिनबोभाट ज्यांनीं आपल्या पूर्ण सहानुभूतीनें व सहकारितेनें, तात्यांच्या हयातीत व त्यांच्या पश्चात् आजपर्यंत, उत्कृष्ट सहाय्य केलें, असे हे एक अण्णासाहेब नवरेच होत. आपण होऊन दबळदबळ न करितां किंवा मदत करण्याचा आविर्भाव न दाखवितां हरेक लहानमोठ्या कामांत व एवढीहि त्यांनीं फारच कौशल्यानें पुराणिकांची बाजू राखली, यांत संशय नाही. असे व्यवहारकुशल कार्यकर्ते पुरुष क्वचितच पाहण्यांत येतात. असो.

प्रकृतीच्या अस्वास्थ्यामुळे तात्यांच्या कुटुंबाला व भुलींना वरचेवर नवरे यांचेकडेच जावे लागे. तेहि एक कारण तात्यांचे नवरे बंधूंनीं खास्त संघटण होण्यास कारण झाले.

नवरे बंधू यांच्या अनेक व्यवसायांत देवळांचे जीर्णोद्धार व सुंबईस मोठमोठ्या इमारती उत्पन्नाचे दृष्टीनें बांधणे हा एक उद्योग होता. यामुळे तात्यांच्या मनोराज्यातील इमारतींत नवरे यांच्या एंजिनिअरचा सल्ला मिळू लागला. त्यांच्या सल्ल्यानें पनवेलचे उत्तरेस पाऊण मैलावर तात्यांनीं गिरिजाभुवन नामक आपले राहाते घर बांधावयास घेतले. तारीख २२ फेब्रुवारी सन १९१२ रोजी पायाचा दगड बसविला. त्या अगोदर थोडेच दिवस सा. ११ जानेवारी सन १९१२ रोजी तात्यांचे घाकटे, बंधु गदाधर शावजी हे झेगनें वारले. परंतु एवढे मोठे शक्ती घेतलेले काम अर्धवट

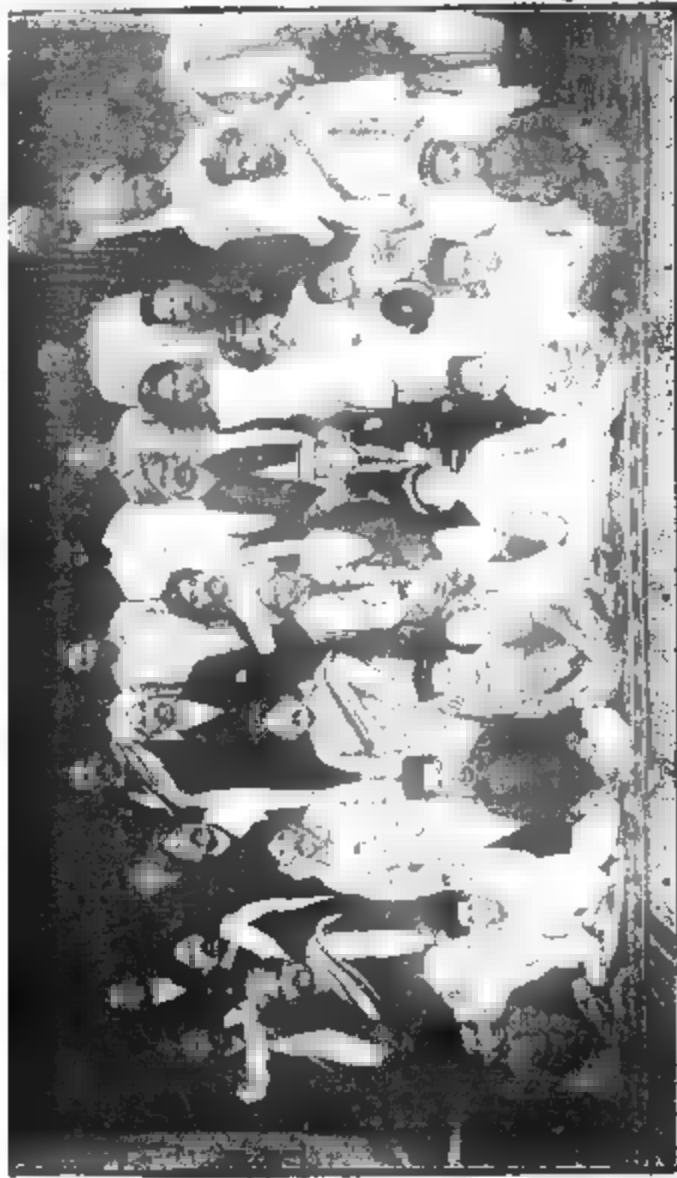
सोबता येईना. शिवाय वारंवार होणारा भुगचा ताप हे एक गांधापासून दूर राहण्याचे घर बांधण्यातील मुख्य कारण होते. ते कारण नंधूचे निघनाने बळावले. सार्वजनिक जीवनाचे पुरुषाने शकून आणि अप-
क्षकून, सुतक आणि सोयर पाहून चालतहि नाही. नवीन बंगल्याच्या पायाचा दगड बसविला त्याच्या दुसऱ्याच दिवशी तात्यांना तिसरे अपत्य व द्वितीय पुत्र झाला. त्यानंतरचे मे महिन्यांत तात्यांनी कारखान्यापासून, नवीन होणाऱ्या त्या बंगल्यापर्यंत टेलीफोन घेतला. नवीन होणाऱ्या बंगल्याभोवती बाग करण्याकरितां कोकणांतून हरतऱ्हेचे बियाणे मागविले. पण १९१२चे जून महिन्यांत त्यांच्यावर वर वर्षिल्याप्रमाणे कौजदारी खटला सुरू झाला. हा एक मोठाच अपशकून झाला ! तरी सन १९१२ अखेर बंगल्याचे काम पुरे होत आले.

यापूर्वी थोडे दिवस पनवेलच्या बाजार पेटेत भयंकर आग लागून कांहीं चांगली घरे जळाली. त्याच सुमारास मुंबईस सिमेंट कांक्रिटच्या इमारती बांधण्यास विशेष सुरवात झाली होती. नवरे बंधू यांची जीर्णोद्धारची कामे सिमेंट कांक्रिटचीच होत होती. तेव्हां आपल्या मनोराज्यातील सर्व इमारतींत लष्कूड काम शक्य तितकें कमी वापरून त्या सिमेंट कांक्रिटच्या कराव्या असे तात्यांनी ठरविले. त्याप्रमाणे त्यांचा नवीन गिरिजाभुवन हा एक बिन लांकडी लहानसा राजवाडाच बनला. तात्यांचे मंजोबांस चिरेखाण जमीन दान मिळाली. त्यांत तात्यांनी फार घोरण खर्च करून चिऱ्यांची खाण लावून त्याची तळघरे बनविली व चिरे दगड इमारतीला लावले. ही काटकसर व उपयुक्तता मुंबईच्या इंजि-
निअरनां या इमारतींत साधली नाही ! वरीलप्रमाणे मूळच्या चिरेखाणी-
तून उगम पावलेल्या द्रव्यांकुराला गिरिजाभुवन हे जें फल आले, तें शिवस्व मानून तात्यांच्या त्यागी चिरंजीवांनी तें यदां शके १८५५चे आरंभी श्री आधुर्वेदसेवेलाच अर्पण केले हें फारच योग्य झाले.

तात्यांचे गिरिजामुवन अथवा घोपेश्वर वाढा किंवा बंगला तयार झाल्यावर श्रीधूतपापेश्वर मंदिर व सॅनिटोरियम यांचेहि ठेऊन तयार होऊन त्याहि इमारती लवकरच धोधावयाच्या होत्या. त्यांचीहि तयारी सुरूच होती, झा नवीन बंगल्याची वास्तुशांत व तात्यांचे ज्येष्ठ चिरंजीव गंगाधर ऊर्फ नाना यांची मुंज हे दोन्ही समारंभ एकवटवून घ्यावे, असे त्यांच्या प्रथम मनांत होतें. त्यांचा मुळगा हा त्यांच्या भनीराज्याचा केंद्र होता. त्याची मुंज म्हणजे पनवेलच्या इतिहासांत नमूद करण्यासारखी झाडो पाहिजे, अशी त्यांची महत्त्वाकांक्षा होती. संवत् १९७० चे पौषांत वास्तुशांत व भाषांत मुंज करावी असे त्यांनी ठरविलें होतें. पण वास्तुशांतीचे 'मंडणा' नंतर मुंजीचे 'मुंडण' होऊं नये, असा काही शास्त्रार्थ निघाला ! तेव्हां त्यासंबंधी निर्णय करण्याकरितां तात्यांनीं त्यांचि एजंट भालूमामा करवेंळकर यांस लिहून राजापुरचे मराठे ज्योतिषी व माधव शास्त्री (नवरे ?) यांस विचारून कळविण्यास सांगितलें. व चिरंजीव नानाची कुंडली त्यांचेकडे पाठविली. या पत्राचें उत्तर पाठविण्याकरितां तात्यांच्या पत्राचेच मार्गे दोन्ही ज्योतिषांनीं एकमतानें जो अभिप्राय कळविला तो भालूमामानें सन १९१९ चे अक्टोबरांत लिहिलेला वाचण्यास मिळाला तो पुढें अनुभवास आल्यापुलें फलज्योतिषाचे दृष्टीनेंहि बराच महत्त्वाचा आहे, म्हणून तो येथें देत आहे.

चि. नानाची जन्मलग्न कुंडली. जन्म तारीख १ मार्च १९०७

तात्यांचें गुरुबंधु-मंडळ.
[ता. २-२-१९१३ वास्तुशान्तिपणा वेळचा]

फलज्योतिष—

‘आठवे वर्षी अगर त्या सुमारास परतंत्रता, विसावे वर्षाचे सुमारास आप्त मंडळीपैकी चांगला आधार मिळून त्यांचेकडून कुटुंबवगैरे होण्याचा योग, बावीस ते चौवीस भायेंस बरेच क्लेश, एकवीस ते चौवीस स्वतंत्रता अंगावर घेण्याचें जोखम, आप्त मंडळीची चांगली मदत, भावृत्तिचा चांगली, धिष्टसुख फार कमी, विद्या थोडी अपुरी, पैसासर्च फार.”

बरील माहिती भाळूमागें तात्यांस कळविलीच असेल. व त्याचा तात्यांच्या मनावर कांहीं तरी परिणाम झालाच असेल. तात्या जबर-दस्त आशावादी होते. भृगुसंहितेत पन्नासावें वर्ष जरी अनिष्ट दर्शविलें होतें, तरी पुण्यकर्मचे परिहारानें तें संकट टळून दीर्घायु प्राप्त होईल असाहि त्यांत आशीर्वाद होता. त्यावर तात्यांचा विश्वास होता. तरीपण यानंतर आपण लवकरच सेवानिवृत्त होणार व एकदां कारखान्याकडे पाठ फिरविली कीं पुन्हां तिकडे बिलकूल पाहणार नाहीं, असें त्यांच्या म्हणण्यांत येत होतें. मरणापूर्वी चारच महिने तात्यांचे अफोल्याचे एजंट धर्मपुरी यांचेजवळ तात्या बरीलप्रमाणें बोलले होते.

तारीख ३१ जानेवारी सन १९१३ रोजीं नवीन बंगल्याची वास्तु-शांत फार धाटांत झाली. छापील निमंत्रणपत्रिकेंत या इमारतीस शेतकी व बागाईतीची इमारत असें म्हटलें आहे. या एकंदर सगळेंभांत आहणांचें सहस्र भोजन व इतर दोन हजार पानें झालीं असावी. या समसंभास श्री कोंढिबा महाराज, आऊतार्ई व इतर बरेच गुरुबंधु आले होते. त्या सर्वांचा घेतलेला फोटो या चरित्र ग्रंथांत दिलाच आहे. तात्यांच्या सांप्रदायिकांची व तात्यांची ही शेवटचीच भेट !

या फोटोंत मध्ये बसलेले श्रीकोंढिबा महाराज आणि त्यांच्या व तात्यांच्या मध्ये जरीचा पोशाख घालून बसलेला तात्यांचा न्येष्ट चिरंजीव नाना हेय. धाकटा मुलगा तात्यांनीं मांडीवर घेतला आहे.

काकांच्या पश्चात तात्यांचे कोंकणांतील लक्ष कमी होत गेले. ते श्रीकोंढिवा महाराजांसच आपले मार्गदर्शक मानू लागले. त्यांचे करचेवर दर्शन घ्यावे, त्यांस पत्रदारे सहा विचारावा अशी पद्धत त्यांनी सुरू केली; व त्यांचे बोलणे त्यांस काकांप्रमाणेच पटू लागले. श्रीकोंढिवा महाराजांची स्वारी नवीन बंगल्यावर येऊन गेली, त्याच प्रमाणे सन १९१३ चे जून महिन्यात संकेश्वराचे श्रीमच्छंकराचार्यांची स्वारी तीन दिवस बंगल्यावर होती. तसेंच उरणचे सुप्रसिद्ध सत्पुरुष श्री. जीवनमुक्तस्वामी ह्यांचाहि थोडे दिवस बंगल्यावर मुकाम होता. या बंगल्याचे नांव गिरिजाभुवन हे फारसे कोणास ठाऊक नाही. यास घोपेश्वरवाडा असे टोपण नांव पडले. व यंवा आयुर्वेदमंदिर असे त्याचे नावांतर झाले आहे. त्याचा फोटो या चरित्रांत परिशिष्ट 'ब'चे आरंभी दिलाच आहे.

सन १९१३ साली उन्हाळ्यात तात्या महाबळेश्वरी सहदुर्गव जाऊन राहिले. ते तेथे होते तोंवर त्यांचा साप्ताहिक लघुरुद्र तेथेच होई. एकदां तर त्यांनी महाबळेश्वरावर व त्यांच्या घरच्या बापावर एकदमच लघुरुद्र केला. श्रीमहाबळेश्वरास त्यांनी एकाक्षे एकवीस भारांचे चांदीचे अभिषेकपात्र दिले. हा महाबळेश्वरचा मुकाम त्यांस भराच सुसावह झाला. तात्यांनी आपल्या सान्या हयातीत कांही चैन केली असेल तर ती पहिली आणि शेवटली हीच. महाबळेश्वरच्या मुकामांतील दुसरी सांगण्यासारखी गोष्ट म्हणजे तात्यांचा तेथे मुकाम होता तोंवर त्यांनी हजार बाराशे रुपयांचा मद्य सरेवी केला ! तेथील मद्याच्या व्यापार्यांनी आश्चर्याने तोंडांत (नुसतेच) बोट घातले !.

सन १९१३ चे अखेर त्रिवर्ग सांडूबंधूंनी तात्यांकडे येऊन वहा

पु. ४६४ ओळ सतरावी.

• चांदीचे इ. शकट पाकावा.

की, तुम्ही जे घाल ते घेऊन मी भरपाईची पावती देईन. सांडूनी आपल्या हिशेबाप्रमाणे नाकी चुकती केली. त्यानंतर सांडूबघूनी तात्यांस आपलेकडे आगल्याने बोलाविले व तात्यांनीहि येण्याचे कबूल केले. पण त्याप्रमाणे योग आला नाही. तथापि याप्रमाणे पुराणिक-सांडू प्रकरणाची असेर सफाई झाली. सन १९१३ चे असेरीस मुंबईस बँकांची विबाळी निघाली, त्यावेळी तात्यांचे मन बरेच अस्वस्थ झाले होते.

सन १९१४ साल उजाडले. घोपेस्वर वाढ्याजवळच सुमारे तीस हजार रुपये संचून सॅनिटेरिजम बांधण्याचे ठरले. त्याचा नकाशाहि तयार झाला. या सॅनिटेरिजमकरिता लागणारा लोखंडी माल विलायत-तून आणण्याबद्दल रीतसर मागणीहि गेली. या सॅनिटेरीजम सभोवार कोणत्या देवतापुक्षांचे पार कोणत्या दिशेला बांधावे, ते महादेव-शास्त्री यांस विचारून कळवावे, असे तात्यांनी घोपेस्वरचे भाळू-मामा यांस लिहिले.

तारीख १२ मार्च १९१४ चे पत्रांत, पुढील भाषांत चि. नानाची मुंज करण्याचा विचार आहे, तोंपर्यंत सॅनिटेरिजमची इमारत पुरी झाल्यास पाहुणे मंडळीस उपयोग होईल, असा मजकुर आहे. मुलाची मुंज व सॅनिटेरिजम हा त्यांना जबर ध्यास लागला होता. तारीख ८ जुलै सन १९१४ रोजी तात्यांनी आपल्या कॅटलॉगाची तेरावी आवृत्ति प्रसिद्ध केली. हेथ त्यांचे शेवटचे पुस्तक म्हणून यांतील आरंभीची प्रस्तावना बहुतेक सर्व पुढे देत आहे.

शीघ्रतपापेस्वरसंस्थेसंबंधाने माहिती.

१. वेळ—पनवेळ हे वैद्यशास्त्राचे व अनेक उद्योगांचे अधिष्ठान आहे, असा माझा धारपणचा संकल्प; तो सिद्धीस जाणार असें आतां कळविण्यास कांहीं हरकत वाटत नाही. विद्यार्थ्यांना शिक्षण,

अनुभवी लोकांना आनंद आणि काम करून इच्छितांची सोय, असे तीनही प्रकार येथे एकत्र झालेले पहाण्यास मिळतील.

२. श्रीभूतपापेश्वर आरोग्यमंदिर ही संस्था विशेषकरून वैद्य-शास्त्राच्या उत्कृतीकरितां स्थापन झाली. श्रीभूतपापेश्वर मालक व एक व्यक्ती तिचा सेवक, असे नाते वाळगून अनेक प्रकारच्या सुक्तींनी व घोरणांनी तिचे संगोपन केले. श्रीकृपे या कार्मी यश येऊन पहिला भाग गर्भावस्था पुरी होऊन बालपण चाहू झालें आहे अशी माहिती समजून आहे.

३. आतां याहा अनेक उद्योगी व अनुभवी लोकांची मदत मिळेल त्या प्रमाणानें जोरानें वाढ होईल.

४ या संस्थेची मुख्य अंमें सहा. त्यांची माहिती—

(१) श्रीभूतपापेश्वरमंदिर—मुळ मंदिर मु० धोपेश्वर, ता.कुका राजापूर जिल्हा रत्नागिरी येथें आहे. पन्वेळ येथें तयार होण्यास थोडा अवकाश आहे. तें कधीं तयार होईल, अशी भारी उत्सुकता वाटत आहे. तयार होईपर्यंत मित्यपूजा, दर सोमवारी लघुकर्म व ब्राह्मणभोजन मुक्त आहे.

(२) आयुर्वेदधिकारसालाः—कुटणें, शिजबिणें, गाळणें, गोळ्या कागरे शर्व कामें अजून हातानेंच होतात. सहा फूट लांबीच्या मारसुक्त सलांतील पळे १२० शेरांचा १ भसे दोन लांबट, वाटोळे बचे उर्फ रुळ मार्गे पुढें हातानें चालणें शक्य नसल्यामुळे त्यांस एंजिनच्या शक्तीचा उपयोग केला आहे; पण त्याची गति वैयक्तिकहील हाताचे सहाय्यकीच सावकाश आहे. या रीतीचे लहान लांबट सल आज २० वर्षे मुक्त आहेत; हल्लीं ११ वर्षे इंजनचा उपयोग होत आहे.

श्रीभूतपापेश्वर आयुर्वेदधिकारसाला व त्यांतील औषधें यांकर अनेक बाह्य व रोपी यांचा पूर्ण भरवसा असून त्याप्रमाणें त्यांचे

फलही मिळत आहे. मनुष्यस्वभावानुक्रम असलेले फिरकोट दोष नाहीसे करणे व काही लोकांच्या इच्छा पूर्ण करणे ही कामे लवकरच पुरी होतील.

श्रीकृपे श्रीसंस्थेकडे सर्वांचे आवर व अभिमानयुक्त मन वेचले जाईल, असा पूर्ण भरवसा वाटत आहे.

(३) आयुर्वेदशाळा:—आरंभापासून ११ वर्षे सुरू राहून विशेष प्रेममुळे हल्ली ७ वर्षे बंद आहे. आरोग्यमंदिर सुरू झाल्यानंतर त्याला जोडून पुनः सुरू होईल.

(४) आरोग्यमंदिर:—ही इमारत बांधण्याची तयारी झाली आहे. यांत पहिला, दुसरा, तिसरा वर्ग मिळून सुमारे साठ रोग्यांची व्यवस्था साणे, पिणे, करमणूक यांसह होऊ शकेल. हे काम पुढील वर्षी पुरे व्हावे असे अनुमान आहे.

“ रोग्यांनी आपआपल्या धर्माप्रमाणे नियम पाळून आनंद, करमणूक करावी; यायोगे त्यांस शारीरिक व मानसिक विश्रांति मिळून रोगनाश होण्यास पूर्ण मदत होते, असा आमचा अनुभव आहे. तो या साधनेने पूर्ण होणार आहे.

(५) मुद्रणालय—छापखाना:—यांत निरनिराळे बंध छापून प्रसिद्ध व्हावयाचे. तूर्त कारखान्याचे सर्व काम होत आहे.

(६) शेतकीस्रोत:—प्रेममुळे बाहेर रहाण्याने या कार्या लक्ष गेले व बरीच सर्व सात्त्यांना बरोबर रीतीने मदत देऊन चालविण्यास हे स्रोत फार उपयोगी पडेल असे जाणून त्यावर कल्पना, परिश्रम व सुधारणा सुरू झाली.

श्रीकृपेने सुमारे २५०० रुपये धान्याची सराप, बागवईत, रब्बी, करकस, जमल इ० मिळून सुमारे एक हजार एकर जमीन व एक मिठा-

गर इतके इस्टेट संस्थेचें हल्लीं झालें आहे. २।३ वर्षांनीं हें लोकांना पहाण्यासारखें व अनुकरण करण्यासारखें होईल असें पूर्ण अनुमान आहे. दूधदुभतें व गाढीसाठीं हीं शेतकी सात्यास परस्पर मदतगार आहेत.

सोपविली येथील विजेच्या कारखान्याचें शाणी कालव्यानें पन-वेलीस येऊन सदरहू शेतीजवळून जाणार आहे; अर्थात् शेतीचें सार्यक पूर्ण रीतीनें होऊन संस्थेच्या सर्व सात्यांना वनोंषधि, अज-सामुग्री, दूधदुभतें, भाजीपाला, काकूद, कोळसे, मीठ इ. पुरविण्यास हें सातें समर्थ होऊं शकेल.

५ कारखान्यापासून पाऊण मैलावर शेतकी सात्याकरितां मुख्य इमारत तयार झाली असून तिचेजवळच आरोग्यमंदिर, आयुर्वेद शाळा इ. इमारती होणार आहेत.

६ आज १७ वर्षे पेग सर्व प्रांतांना चास देत आहे. त्याप्रमाणें त्याची पाळी येथेही वर्षास ४-६ महिने येत आहे, हें कारण पूर्ण व्यवस्थेला लावणीवर टाकीत आहें! हें कळविणें भाग पडत आहे. यामुळे बाहेर राहण्याची प्रवृत्ति होत आहे.

भक्तिभाव व अनुभवी लोकांकरितां

७ श्रीसेवा करूं इच्छिणारांस संस्थेस मदत करण्याचे प्रकार पुष्कळ आहेत. पत्रव्यवहार करावा, येथें येऊन एक महिना आमचे-कडे रहावें म्हणजे सर्व कळून येईल. कायम राहण्याचा विचार नंतर ठरेल. या सात्यांत विशेषें—वैद्य डॉक्टर, इंजिनियर, यांत्रिक, शेतकी सातें, घरांत कामें केलेले व कोणत्याही सात्याचे पेन्शनर यांस येथें काम करून स्वार्थ व परमार्थ साधतां येईल.

८ सतत उद्योगी, नियमित, कुशल, परोपकारी, वैद्यविद्या व शस्त्रविद्येचे अभिमानी अशा आंगलसार्वभौमांच्या छात्रासाठीं ही संस्था वाच करीत आहे. संस्थेच्या गरजा सार्वभौमांकडून सक्षित पुण्या

शेऊं शकतील आणि त्या झाल्या म्हणजे ही अत्यंत राजनिष्ठ संस्था आपलें काम निर्विघ्न चालवील यांत संका कशाची ?

१ ज्यांच्या कुरपें सर्व जग चालत आहे, त्यांतील अणुरेणु अशी ही संस्था सुरळीत चालावी याकरितां श्रीचरणीं अत्यंत नम्रतापूर्वक प्रार्थना करून ही अल्प सेवा पुरी करितों. कळवें."

पनवेल, आषाढ शुद्ध ११

नम्र सेवक

शुक्रवार शके १८३६

वि. कृ. पुराणिका.

व्यवहारवैद्यकभाग १ याविषयीं

बाराव्या आवृत्तीवरील महत्संकटनिरसन

१० बारावी आवृत्ति मोठ्या संकटांत सांपडली. सरकारनें त्यांतील इंग्रिय, नपुंसकत्व इ. शास्त्रीय शब्द असलेल्या काहीं बाब्यां-
वर बीभत्सत्वाचा आरोप ठेवून चौकशी सुरू केली. माजिस्ट्रेट साहे-
बांनीं २० रु. वंड व सर्व-वहाण्यार-प्रती नाश करण्याचा हुकूम
केला. तथापि या आरोपांतून हायकोर्टानें दोषमुक्त केलें. ही केवढी
श्रीची कृपा झाली बरें ! साहेबांतीचा फेरा, व्यय व दुःख यांमुळे
मजला पुष्कळ जाच झाला. आतां पुढील अत्यंत आनंदाचे दिवस
पहाण्यास व सर्वांना कळविण्यास मी शुद्ध अंतःकरणानें तयार आहे.

तेराव्या आवृत्तीतील सुचाराणा

११ औषध घेण्याची रीति:-बाराव्या आवृत्तीतील विभाग दुसरा
यांत अधिक सुलासेवार माहिती मिळवून हें तेराव्या आवृत्तीचें पुस्तक
तयार केलें. श्रीचूतपापेवर कोश व पथ्यापथ्यविचार हीं पुस्तकें
स्वतंत्र प्रसिद्ध होणार आहेत. रोग्यांकरितां सूचना व रोगांवर
उपचार हीं फक्तें तयार झाली आहेत.

१२ गेल्या मुवृत्तीत थोडी नवीन तयार झालेली औषधे या आवृत्तीत अ ब क अक्षा संज्ञेने त्यांच नंबरासाठी घातली व काळ्या-पेक्षां तयार करण्यास सोपे असे हिम व फांट हे प्रकार नं. ५६१ ते ६०० यांत दाखल केले आहेत.

१३ हल्लींच्या या पुस्तकांची किंमत एक आणा म्हणजे कागद, शई व बांधणी यांचीच आहे. या पुस्तकांतील मजकूर जाहिरात नसून उपयुक्त शिक्षण व बोधप्रद आहे. तथापि ही किंमत देण्याचीही कोणाची इच्छा नसल्यास भस्मे, अवलेह, पाक, आसवे, घृत, तैले, अनुमविक औषधे ३० प्रत्येक प्रकारचे औषधांचे हस्तपत्रक निराळे छापले आहे. ते मागवावे.

चौदाव्या आवृत्तीचा आरंभ.

१४ पुढील चौदावी आवृत्ति तयार करण्याच्या कामास आजच आरंभ केला आहे. त्यांत भस्मे, रसायने, माषा, अवलेह, आसवे, इत्यादि अनेक नवीन उपयुक्त औषधांचा समावेश व इतर योग्य फेरफार होणार आहेत."

या तेराव्या आवृत्तीच्या वेळीं तात्यांच्या श्रीधूतपापेश्वर आर्यौ-षधि कारखान्यांतील विक्रीस तयार वस्तूंची संख्या सुमारे सहास्र होती आणि ठळक एजंट्यांची संख्या अठ्ठांशही झाली होती. याशिवाय अधिग्राहक होते त्यांची संख्या बरीच होती. तात्या चालक झाल्यावर त्यांच्या हातच्या पहिल्या म्हणजे पांचव्या आवृत्तीत औषधांची संख्या व एजंट्यांची संख्या किती होती, ते मागे दिलेच आहे. यावरून क्षरीरांत व घरांत अस्वास्थ्य व बाहेर प्लेगचा फेर अशा अत्यंत प्रतिकूल परिस्थितीत तात्यांनी कारखान्याची वाढ किती केली त्याची वाचकांस कल्पना होईल.

सन १९११ साली आयुर्वेद शाळेच्या अमाची त्यांनी आरवणमास परीक्षेची योजना स्वतंत्र हस्तपत्रकांच्या द्वारा प्रसिद्ध केली होती. त्या योजनेप्रमाणे दरसाल आरवणमासी वैद्यशाळाचा अभ्यास करणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या श्रीधूतपापेश्वर संस्थेकडून सहा यत्नांच्या सहा निरनिराळ्या परीक्षा घेण्यांत याव्या व ज्यांस दोकडा पन्नासपर्यंत मुण मिळतील त्या यशस्वी विद्यार्थ्यांस प्रत्येकी पांच रुपये रोख व इहा रुपयांची औषधे, या कनिष्ठ वक्षिसापामून चाळीस रुपये रोख व पाऊणशें रुपयांची औषधे मिळावी, अशी योजना होती. ज्यांना संस्कृत येणार नाही अशांनी मराठी, हिंदी, गुजराथी भाषेत उत्तरे लिहिल्यास त्यांस पाऊणपट वक्षीस मिळावयाचे होते. पुढे आलेल्या अनेक अटवर्णीतच ही योजना तशीच राहिली. त्याचा निराळा स्वरूपांत पुनरुद्धार आयुर्वेद ट्रस्टच्या योजनेत त्यांच्या चिरंजीवांनी येदा केला आहे.

यामुद्धील तीन चार वर्षांत श्रीधूतपापेश्वर संस्थेत तात्यांच्या मनोराज्यांतील सॅनिटोरिअम, श्रीधूतपापेश्वर मंदिर, आयुर्वेदशाळा अशा फारच मोठमोठ्या गोष्टी व्हावयाच्या होत्या. व ते आणसी काहीं वर्षे जगते तर त्या खचितच घडून आल्या असत्या. पण या अपूर्ण जगांत कितीहि मोठा अंक असला तरी तो अपूर्णकच असावा असा नियम आहे. पूर्ण एक ब्रह्म होय.

“मार्गे लिहिल्याप्रमाणे आषाढ शु. ११ ला त्यांनी तेरावी आवृत्ति काढली. त्यानंतर श्रीगुरुपौर्णिमा रीतसर साली. त्यावेळी ते पावसाचे वेळीही शेतावर वगैरे जात. यामुळे त्यांची प्रकृति किंचित् नाबुरस्त झाली होती. आमवाताचा विकार त्यांना होताच. भूगुसंहितेत यावेळी वातविकार बळावेळ असे स्पष्ट लिहिलेले होते. शनि व मंगळ त्यांना अनिष्ट होते. त्यांत मंगळ नीचीचा होत असल्यामुळे तो काहीं

दिवस वाईटच आहे असें ते त्यावेळीं म्हणत. हे थोडे दिवस ग्रहमानानें कठीण आहेत. तेवढे निभावल्यावर मग कांहीं भीति नाही, असे उद्गार त्यावेळीं त्यांच्या तोंडून निघत. तीन चार वर्षांत कारस्त्रान्याचीं कामें पूर्वीं करावयाचीं व मग भृश संहितेंत “शिवेगुरो महाभक्तिस्तेनाति शिवदर्शनम्” असा उपसंहार केला आहे, तो महत्त्वाभ मिळवा म्हणून अखेरचीं वीस वर्षे केवळ शिवभक्तींत घालवावयाचीं असें ते यावेळीं म्हणूं लागले होते. मी अखेर संन्यास घेणार ही त्यांची भाषा तर पूर्वीपासूनच होती.

आपण चार वर्षांनीं कारस्त्रान्याचा कारभार सोडल्यावर तो कोण पाहिल याबद्दल त्यांचा कांहींच निश्चय झालेला नव्हता. सॅनिटॅरि-अमर मोठमोठे डॉक्टर आणून ते ठेवणार होते, पण बाकीच्या व्यवस्थेबद्दल त्यांनीं कांहींच ठरविलें नव्हतें. वास्तविक त्यांचे धाकटे बंधु रामभाऊ झार्निच तो पहावा हेंच ओघास येत होतें, पण रामभाऊंचा स्वभाव त्यांस पसंत नव्हता. एवढी मोठी संस्था वाढत्या प्रमाणांत चालविण्यास रामभाऊ समर्थ कसे होतील ही त्यांना मोठी चिंताच होती, त्यासाठीं त्यांचा जीव फार रसताळे.

ता. २६ जून १९०६ ची रामभाऊंना आलेली एक चिठ्ठी आहे त्यांत “गेल्या ज्येष्ठअखेर आपण आपल्या कामाचा रिपोर्ट तयार करून द्यावा... आपण आपलीं कोणकोणतीं कामें समजता, कोणतीं पूर्वीं होतात हें कळवून देवावे.... भाइया कामाची वेळ मीं खालील प्रमाणें ठरविली आहे. सकाळीं ६-७ लापण्याकरितां काम तयार करणें; ७-९ होतीचें काम; ९-१० श्रीधूतपादेश्वरपूजा, पांच मिनिटें भोजन. १०॥ ते ५॥ कारखाना. ५॥ ते ७॥ शेतकी काम व पाहण्याचें काम, ७॥ ते ८॥ पूजा, ५ मिनिटें भोजन, ८॥ ते ९॥ विशेष पाहण्याशीं बोलणें वगैरे. याप्रमाणें योजलें आहे. आपला प्रोग्राम कसा राहणार तें कळवावे.

“आषाढ शु. १ पासून आपण डायरी ठेवावी. महिना असेर डायरी व तीवरून रिपोर्ट तयार करून द्यावा...”

“मी आतां पेन्शनर समजून तुम्हींच करणारे आहां असें मी समजत आहे.”

या पत्रांत तात्यांना कामार्थे व शिस्तीचे अगत्य किती होतें तें स्पष्ट दिसून येतें. अशा कर्तृत्ववान् पुरुषास शिस्त सोडून गैरशिस्त वागणाराचा सहजच संताप येतो. या पत्रांत तात्यांची जी त्यांच्या बंधूबहूळ अपेक्षा दिसते त्यामानानें कर्तव्याची आंच रामभाऊंनीं वासविल्ली नसल्यास कदाचित् त्यांचे मनास असेर जास्त झाला असता.

आषाढ वद्य ३ ला तात्यांच्या वडिलांचें श्राद्ध होतें. पण तें त्यांस करविलें नाहीं. त्यांनीं रावजींच्या वडील मुलाचे हातून तें करविलें. त्यांची प्रकृति किंचित् नाबुरस्त आहे असें समजल्यावर त्यांचे मेहुणे श्री. अण्णासाहेब बवरे हे समाचारास आले हेति, ते आषाढ व ६ रोजीं सकाळींच परत गेले. तो दिवस तात्यांचा विशेष महत्त्वाचा सोमवारचा [ता. १३ जुलै सन १९१४] होता. सकाळचा लघुवृत्तीप्रमाणें झाला. आभवातानें आंग दुस्त होतें, म्हणून त्यांनीं अंगास तेल लावण्यास सांगितलें. तेल लावतां लावतां त्यांना घेरी आली, त्यानंतर त्यांनीं रुग्णाभिषेकाचें तीर्थ घेतलें. इतक्यांत त्यांची एकाएकी वाचा गेली. असें त्यांनीं पाटीवर लिहून वासविलें ! मला बोलावणें आलें. मी दुपारीं बारा वाजतां घोषेश्वर वाड्यावर गेलों. त्यावेळीं तात्या बसलेले हेति. ते अर्धवट शुद्धीत हेति. पण त्यांना बोलवत नव्हतें. कारसान्यांतील दांडेकर वैद्य ह्यांनीं त्यांस कोही औषध दिलें. ते गाफील आहेत असें पाहून मी माझे जेही म्युनिसिपल डॉक्टर वागले यांस बोलावून घेतलें. त्यावेळीं येथें दुसरे डॉक्टर

नव्हते. त्यांनी प्रकृति पाहिली. ते म्हणाले, पक्षघाताचा स्वरूप आहे. मेंदू आणि हार्ट दोन्ही बिघडली आहेत. इतक्या नाजुक परिस्थितीत एवढ्या मोठ्या मनुष्याला मी औषध देण्याचे धाडस करित नाही. कारण एक संभाळावे तर दुसरे जास्त बिघडेल असा धोका आहे ! मग नवरे यांस ताबडतोब डॉक्टर घेऊन या म्हणून मी तार दिली. तसेंच कोंकणात श्रीगुरुगृही व सातान्यास श्रीकोंढिना महाराजांकडे आशीर्वाद व अंगारा मिळवा म्हणून मी तारा करविल्या !

तात्यांना वसवेना, त्यांनी मला नेऊन निजवा असें खुणेनें सांगितलें. तसें त्यांस खोलीत नेऊन निजविलें. त्यांचें कुटुंब, त्यांचे परम स्वामिभक्त सेवक दशरथसेठ व त्यांचे बालमित्र सदोबा पढवळ अशीं मंडळी त्यांची सेवा करित होती. त्यांचें अंग चेपणें यापलीकडे काहींच करतां येण्यासारखें नव्हतें. बाहेर मी व तात्यांचे एक परिचित लोकलवोर्डे ओव्हरसीअर रा. शंकरराव पुरोहित असे दोघे होतों. अप्पासाहेब पटवर्धनवकीलप्रभृति थोडी ग्रामस्थमंडळी सायंकाळीं समचाराला आली होती. रात्री आठ वाजतां अण्णासाहेब मुंबईचा एक सिभ्रन डॉक्टर घेऊन आले. पण त्याचा कांहीं उपयोग झाला नाही. मुंबईच्या डॉक्टरनीं येऊन पाहिलें तों आशा झुटली होती ! थोड्याच वेळांत अंत होणार असें पाहून औषध न देतां ते निघून गेले ! डॉक्टर गेल्यावर कांहीं वेळानें रात्री साडे आठचे सुमारास तात्यांचे प्राणोत्क्रमण झालें !

ब्रह्मव्याचें तेंच झालें, असें म्हणणें माजच आहे ! पण एवढ्या मोठ्या आर्योषधि कारखान्याचे संस्थापकास व चालकास त्यांच्या असेकन्या दुसण्यांत योग्य रीतीनें रोगचिकित्सा होऊन औषधोपचार झाले नाहीत ! त्यांस त्यांचें कुटुंब, त्यांचे सस्ते बंधू, त्यांचे

मेकूणे, त्यांचे स्नेहि, कोणाजवळहि अक्षरेचे चार सव्वहि बोटतां
आहे नाहींत ! त्यांच्या सान्या महत्त्वाकांक्षा, त्यांच्या ठाडक्या
मुलाची फार हौशीची मुंज, सारे येथेच राहिले ! हा देवदुर्विलासांनीं
पुन्हावर द्वागण्या वित्या ! !

तात्यासाहेब गेले ही देशाची मोठीच हानि झाली ! त्यांच्या
बरोबर आयुर्वेदाचा एक मोठा पुरस्कर्ता गमावला ! रोगी लोकांचा
एक कनवाळू आस गेला ! अनेकांचा पाठिंबा नाहींसा झाला ! पनवे-
लचे भूषण हरपले ! महत्त्वाकांक्षेचा एक आदर्श पुसला ! कर्तव्याची
एक कमान तुटली ! शिवोपासनेचे एक लेणे भंगले ! एक नवलईचे
मनोराज्य लय पावले ! आर्यसंस्कृतीचा एक मोठा सरदार कामास
आला !

अशाःरीतीनें परोपरीनें नुकसान झाले ! पण या सर्वविक्षां त्यांच्या
तत्पण पत्नीचे सौभाग्य गेले ! आणि लहानग्या नानाला विजित्व देण्या-
पूर्वीच त्याचा जन्मदाता त्यास न्यारसा झाला ! हे दुःख फार मोठे
होते ! तात्या गेल्यानें येथील अभ्युदयाला अंधेरी आली ! धोपेश्वर
वाड्याच्या गांभीर्यानें भयाणरूप धारण केले ! मार्गे राहिलेल्यांचे
स्वातंत्र्य भयभीत झाले ! वास्तव्य पोरके पडले ! तारुण्य नकोसे
झाले ! पूर्वस्मृति ताप देऊ लागल्या ! भविष्यकाल निराधार झाला !
त्या दुःखाचे काय वर्णन करावे ! ह्रुदयाने ज्यांच्या नशिबीं ते भोग्ये
मात झाले तेच ते जाणोत ! आतां वीस वर्षांनंतर त्या वेळच्या कठण-
स्थितीचे यथातथ्यवर्णन शब्दांनीं करता येणें झडय नाहीं.

तात्यांच्यामार्गे धोपेश्वर वाड्यावर त्यांची तरुण पत्नी, त्यांचे
दोन लहान मुल्ये व दोन मुली, त्याचप्रमाणें कनिष्ठ बंधूच्या विद्या-
व्रिथी व त्यांची लहान मुले अशीं राहिलीं. त्यांचे वाक्ये बंधू
भाऊसाहेब हे गांवांत वेगळे राहतात होते. तेच पुढें कारभारान्याचे

चालक व मुळांचे पालक झाले. शिवाय मुळांचे मामा जण्णासाहेब नवरे यांचे त्यांच्याकडे पूर्ण लक्ष होतेंच !

संक्षिप्त उपसंहार

व्यक्तीव्यक्तींचें ध्येय भिन्न असूं शकतें. वामदेवादि मुनि जन्मा-वासूनच मोक्षाधिकारी होते. ध्रुव, मल्हाद, शंकराचार्य, ज्ञानेश्वर, हे अल्पवयसांतच मोक्षाधिकारी झाले. विष्णुमित्र, जनक इत्यादि राजे उत्तर वयांत मोक्षाधिकारी झाले. आणि इतर सामान्य जन साऱ्या जन्मांतहि मोक्षाधिकारी होत नाहींत. अशाहि सामान्य जनांत जे पामर जीव आहेत तो वर्ग उपेक्षणीय म्हणून सोडून दिला, तरी विषयी आणि सुमुख या दोन वर्गांत तीक्ष्ण इयत्ता मानाव्या लागतात. भौतिक विज्ञान, लोकसंग्रह, इष्टापूर्त्यादि कामें, असें एखादें ध्येय मानणारा एक वर्ग व केवळ ईश्वरोपासना करणारा दुसरा वर्ग आणि केवळ ब्रह्मविद्येचा साधक हा तिसरा वर्ग होय.

मानवीजीवनरहस्याच्या वरील तीन इयत्तांचा विचार केल्यास तांच्या पहिल्या वर्गातून दुसऱ्या वर्गांत जाण्याच्या तयारीत होते. आपण तीन साडेतीन वर्षांनंतर जी फारस्तान्यःकडे पाठ फिरविणार ती कायमचीच, आयुष्याची त्यानंतरची त्यांच्या फलज्योतिषाचे अंदाजाप्रमाणे राहणारी वीस वर्षे ते केवळ श्रीघृतपापेश्वराचे भक्ति-योगांत घालविणार हेत. त्याप्रमाणे त्यांची दुसरी यत्ता येथेंच पुरी झाली असती तर त्यानंतर तिसऱ्या यत्नेत त्यांना कदाचित् फार वेळ बसावें लागलें नसतें. आजचें नवयुग मानवजीवनरहस्य पहिल्याच इयत्तेत आहे असें मानून त्याच्या पुढील इयत्ताच मानीत नाहींत. साचसाठी या चरित्रातील 'उपासना' या मध्य विभागांत संतांचा सदाचार व सद्भिचार हीं प्रकरणें मुद्दाम विस्तारपूर्वक आतलीं आहेत.

कोणत्याहि चरित्राचें जें बाह्यांग तो काहीं सरा आदर्श नव्हे. तर 'स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते.' सचरित्रांतील चरित्रनायकाच्या बाह्य वर्तनांतील जें आंतील धोरण तो आदर्श होय. तात्यांच्या चरित्रांतील त्यांची जी शिवगुरूसंबंधी भक्ति आणि प्रापंचिक स्वार्थासंबंधी जी विरक्ति अथवा त्यागबुद्धि हे आदर्श होत. त्यामनेंके असृतत्वमानशु. तो त्यांचा त्यागच त्यांची कीर्ति अजरामर करण्यास पुरेसा आहे. पण ही त्यांची पहिली झाली, दुसरी झाली नाही व तिसरीला तर अवकाशच होता, हें वाचकांनीं लक्षांत ठेवणें अगत्याचें आहे.

आपण श्रीधृतपापेश्वर संस्थेची सेवा लवकरच आवरून केवळ शिवसेवेला लागूं व अंती शिवदर्शनानें मुक्तीचा लाभ घेऊं, असा तात्यांना भरंवसा होता. पण !—

रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रभातं ।

मास्वानुषेप्यति हसिष्यति पद्मजालम् ॥

इत्थं विखितयति कोशगते द्विरेफे ।

इह इत इत नलिनी मज उज्जहार । ॥

[रात्र जाईल, चांगली पहाट येईल, सूर्य उगवेल, आणि सर्व कमळें विकसतील, याप्रमाणें कमळांत गुंतलेला भ्रमर जों मनाचे संकल्प करतो आहे तोंच हाय ! हाय ! हत्तीनें दंडासकट तें पार उपटून टाकलें]

॥ मार्थना ॥

आतां विन्हात्मकें देवें । येणें वाश्यहें लोकावें ।
 तोवोनि मज घावें । पसावकाव हें ॥ ९३ ॥
 जे खळाचीं व्यंकटी लांडो । तथा सत्कर्मीं रती बांडो ।
 भूतां परस्परें पडो । मैत्र जीवाचें ॥ ९४ ॥
 दुरिताचें तिमिर जावो । विन्व स्वधर्म सूचें पाहो ।
 जो अं वांछील तो तें लाहो । प्राप्तिजात ॥ ९५ ॥
 वर्धत सकळ मंगलीं । ईश्वर निष्ठाची मांदिशाली ।
 अमरवत भूमंडली । मेढो तथां भूतां ॥ ९६ ॥
 चलां कल्पतरूंचे अरव । जितना चितामणीचे नांव ।
 चोलते ते अर्धव । पीयूषाचे ॥ ९७ ॥
 चंद्रमे जे अलांछन । मार्तंड जे तापहीन ।
 ते सर्वाही सदा सज्जन । सोयरे होतु ॥ ९८ ॥
 किंवाहुना सर्व सुखी । पूर्ण होऊनि तिहीं लोकीं ।
 सजि जो आविपुदली । अखंडित ॥ ९९ ॥
 आणि संयोपजीविये । विशेष लोकीं हसे ।
 हहाहह चिजये । होआवें जीं ॥ १०० ॥
 येथ म्हणे श्री विन्वेशरावो । हा होईल कानपसावो ।
 येणें वरें ज्ञानदेवो । सुखिया झाला ॥ १०१ ॥

परिशिष्ट [अ]
विष्णु कृष्ण उर्फ तात्यासाहेब पुराणिक
यांचा कैलास-वास !!!

(आर्या)

कर्मा मर्मा मेधी हे यमधर्मा कसा मुक्ता लेऊ ॥
 जेवळ न लागे येव्हळ कोणावरि केवर्वा कशी वेळ ॥ १ ॥
 गुणवर्णनें कराया दुःख उणे जव्हळों जरी सिद्ध ॥
 बद्धमेमें परि त्या शोकानें हृदय होतसे विद्ध ॥ २ ॥
 डोळे भरुनि येनी विघ्न ममें आगळा गळा दाटे ॥
 वाटे शुन्य त्रिभुवन न फुटे कीं शब्दही मुक्तावाटे ॥ ३ ॥
 हर हर तात्या गेले भवद्वामवपापाराश नोडून ॥
 सोडून मृत्युलोका सयधमणिहारभार जोडून ॥ ४ ॥
 उमरे जणों कराया दुर्धर रोगांसि गांठुनी सभर ॥
 उमर तिरि एकातिरी विष्णु न ह्य देव अभिनीकुमर ॥ ५ ॥
 स्वकुलीला नच केवळ पनवेलयाम उद्धरावाला ॥
 पाया लागे वाटे व्यापाळा आढ अंतरावाला ॥ ६ ॥

* सर्व मन्मथर या भासिकांत के. कृष्णाजी गायकवाडने केरळ कोकिल
 संपादक यांनीं रत्न मयिंद्र केलेले.

विष्णु रुक्म पुराणिक केली निज नाम कीर्ति कायम हो ॥
 यमही धाके बाँके मानीमा कम्प कन्य काय मही ॥ ७ ॥
 रोग म्हणति भोगचि ह्य मरण म्हणे पातले मला मरण ॥
 चरण धरुनि शरण रिघे सोडुनियां दूर दूर आचरण ॥ ८ ॥
 गवही गवद कापति पाहुनि आरोग्यमंदिराला ह्या ॥
 साहाला नच कोणी म्हणतां फुटतील आमुच्या लाह्या ॥ ९ ॥
 यत्नात रुक्मशास्त्री वैद्य भले चांगले पुराणीक ॥
 आप्तिक काय वानू शोभाति रत्नात जेवि भाणीक ॥ १० ॥
 बहु मितमावी होते तरिहि पुराणीं बडे किती स्फूर्ति ॥
 कीर्ति काय तयांची सौजन्याचीच ओतली मूर्ति ॥ ११ ॥
 सत्त्वस्थ वृत्ति पाहुनि ठेविति गुरुचे तयांस ही पदरी ॥
 सुधरील वेशवृक्ष ऐसें ये रत्न त्याचिया उदरी ॥ १२ ॥
 सन्नाशेशायणी शक रुक्म ज्येष्ठात विष्णुचें जनन ॥
 मन न कसें संतोषे उत्सव करितील इष्ट कां न जन ॥ १३ ॥
 तो ज्येष्ठ पुत्र झाला विष्णु हिरा सर्वही शिरावरती ॥
 बरिती घेनें यद्गृहि दासीशा कृद्धि सिद्धि वावरती ॥ १४ ॥
 महु रम्य बाळ गोरे शब्द मधु बोधडे यदे वार्ध ॥
 जे वाचे आजवरी खेळुनियां खेळ देवदेवाचे ॥ १५ ॥
 पूर्जा उत्सव करुनी लुटिपुटिचें करित विमभोजनही ॥
 मनही प्रशस्त पाहुनि घेती उचलून कौतुके जनही ॥ १६ ॥
 लेखन वाचन दोनां संस्कृत भाषा भ्रामरा शिकती ॥
 टिकती पुढें न कोणी पठतां शास्त्रेहि वैद्यकादिक तीं ॥ १७ ॥
 करिती अभ्यास पुरा वेदाकिचा जे पुण्यात राहून ॥
 साहून कष्ट घेती सत्कार्यां देह सर्व धाहून ॥ १८ ॥
 फुलते करीत होते नेकीनें फार वैद्यकी आर्षी ॥
 खाची रीत तरीही करिती ते निश्चये बरी भाषी ॥ १९ ॥

पद्यचरित्र

जातां परलोका ते घेई ब्रत ताल सर्ष झगतां ॥
 गातां कीर्ति त्यांची कृतिला अथापही चझतात ॥ २० ॥
 सद्देव रुष्णशास्त्री होते गावांमध्ये बहु प्रसूत ॥
 बिकट प्रसंग येतां देती गरिबांस औषधें कुकट ॥ २१ ॥
 बोलोवितां मध्यान्हीं घेई तोंडातुनी कधीं ना न ॥
 आन न मृगती कोणां हास्तव होता चहुंकडे मान ॥ २२ ॥
 विष्णु ज्येष्ठ सुताला पहिल्यापासून बोलती नात्मा ॥
 जात्याच वृक्ष असुनी सद्गुण सकळील दे विधाता त्वा ॥ २३ ॥
 जरि बडिल औषधाची नाडी पाहूनि योजना करिनी ॥
 पर ती सर ती लोंकर त्यांची सांठ्यास पाहिजे भरती ॥ २४ ॥
 हास्तव यंत्रांतरि जीं माझा गुटिका रसायनें भारी ॥
 हारीनेच करोनी ठेवावी विपुल संपद्हीं सारी ॥ २५ ॥
 येतांच कल्पना झी तात्यासाहेब लागले कामा ॥
 केनामाजी बसोनी केला आवोंबधीस ओनामा ॥ २६ ॥
 त्याचाच आज झाला काय अवैदव्य कारखानाच ॥
 ताना बद्धुनि चाले लक्ष्मीचा सारत्ता जिथें नाच ॥ २७ ॥
 शास्त्राक पाठ पाहूनि करिती ते सिद्ध लक्ष लावून ॥
 दावून नित्य बडिलां टोवीति एकेक नीट लावून ॥ २८ ॥
 घेद्या कळ्या कपाटे सरती भरती पुढें पुढें सोल्या ॥
 ओल्या मुम्या वनस्पति जमुनी साक्या कितीक लासोल्या ॥ २९ ॥
 होती कितीक माझा भस्मे चूर्णे रसायनें काढे ॥
 गाढे मयल होतां सपहि त्यांचा पुढें पुढें वाढे ॥ ३० ॥
 व्यर्थ खटाटोप कधीं केला नाहींच जाहिरातीचा ॥
 मातीचा काय हसे पाब हवा यत्न सर्व जातीचा ॥ ३१ ॥
 निर्व्यसनी धर्मात्मा नीतिविशारद अखंड उद्योगी ॥
 योगी कां न मृगतावा इहवर लोकांत भ्रम्य जो भोगी ॥ ३२ ॥

पैस न ठावी ज्याला मार्गे न सरे करावया कर ॥
 हए कलार्थ विवेकी मोच यशाचा धनी जसे स्वर ॥ ३३ ॥
 जागा पुरे न नेष्टा बांधुनी मजलवापरी नवे मजले ॥
 धजले पुढें सराया जाथा घ्यावा नव्या नव्या सजले ॥ ३४ ॥
 पन्वेलीच्या साली भरला जाई समस्त पाषाण ॥
 बाज नसे दगडाची कोठेही जाण लागते साण ॥ ३५ ॥
 जाणों मृणोनि करिती पट्टियापाट्टादि धोजना नामी ॥
 कामी दगडादि लागे देतो उपदेश हा जनाना मी ॥ ३६ ॥
 लावुन धुरंग साली उडवुनि देती घडाधडा दगड ॥
 अवघड काय मनुष्या सर केले धरुनिया उमेद गड ॥ ३७ ॥
 दगडाचे सलबचे होण्या दगड्या अनेकविध पाटे ॥
 घाटे समान वजनं केळी त्याचीच धन्यना वाटे ॥ ३८ ॥
 मग लावुनि पाधरवट कोरविती लांब लांब सोपान ॥
 सोपान एक चारी करिती हा सावित यत्न सोपा न ॥ ३९ ॥
 होता असा पसारा कारण लागे अनेक भुव्यांचें ॥
 कित्याचें वळण घरे देती लावून काम नित्याचें ॥ ४० ॥
 उष्णें कुमारी आसव फोडुनि बरण्या फटाफट, टाकी ॥
 नाकी नऊच येती यास्तव दगडांत कोरली टाकी ॥ ४१ ॥
 अंसव अरिष्ट धिचडं मृणुनी धंदांत टेवणें माग ॥
 भागत नाही समजुनी कोरुनि काळिनि अनेकविध भाग ॥ ४२ ॥
 शुद्धें दुसें भारे तात्यांचें भाग्य ईश्वरी देणें ॥
 जेणें अद्रुत ऐसें कोरुनि दगडांत काढिलें लेणें ॥ ४३ ॥
 देतः पगार रक्कम प्राणिमासीं पांच चारशें खरचे ॥
 बरचेवर जाणारे सोडुनि जाणों समस्त ते घरचे ॥ ४४ ॥
 सोलाया तोलाया परिवरि दारें समस्त सोलाया ॥
 बोलाया परमाया भुजसि सुद्धें उचित तेंच बोलाया ॥ ४५ ॥

नोडाया मोडाया होडाया आळसास सोडा य ॥
 जोडाया सोडाया टाहप की करवतीस ओडाया ॥ ४३ ॥
 पोटास काय कमती नोटाना काय रे असे नोटा ॥
 होटा हाडा किंवा मल्ले मात्रा असंख्य व्या घोटा ॥ ४४ ॥
 कोणी अनाथ येता लाविनि त्याला सदैव अन्नास ॥
 सिन्नास घोर देती विद्वद्भेदास पांच पन्नास ॥ ४५ ॥
 भिस्त न कोणावरती शिस्त मद्रा स्ट्रिफ्ट जेव्हा आफीस ॥
 माफीस साफ नाही बक्षिस देतो सन्धा शिताफीस ॥ ४६ ॥
 औदार्य काय वानू कणांचा तो सरास अवतार ॥
 मरतारक गुण सारे लागे अन्धाकडे न लव तार ॥ ४७ ॥
 सांगावी काय करी मागणिची येउनी पडे-सहती ॥
 अहती गावोगावी होउनि मनि आईरी किती सडती ॥ ४८ ॥
 दुःखी कधी येउनि होउनिचा नीट इर्ष जो पावे ॥
 ओपावें द्रव्य बरे तेजे भी कीर्ति वृक्ष फोफावे ॥ ४९ ॥
 कोठे तुळ्या वांसे लांब मले लपि लांब लोखंडी ॥
 सोंडीत पाव रती जे लागे लोखंड शेंकडों सोंडी ॥ ५० ॥
 येतां नितीं वितीं लुच कराय मुर्का बरा नाही ॥
 ना नाहीच कुणाला येती येतांच लापसानाही ॥ ५१ ॥
 झाले कुमेर दुस्तरे अनुकुल होते परांमधे सर्व ॥
 पर्व महद्राम्याचें आलें तरि लेशही जसे गर्व ॥ ५२ ॥
 झाले पवित्र दूर्व्या ईश्वरमकीत नित्य न्हाऊन ॥
 राहून दूर्ग्यांचा शिवला सदाय्य काय बाहून ॥ ५३ ॥
 कुलदैवत न्हाणुनि बहू भजती ते नित्य धूतपापाला ॥
 बापालाही मिय जे न मिळे सेवूनिया तप गाला ॥ ५४ ॥
 धन पाहुनि मन फिरतें स्वाध्याचा वाळतो पुढे वाटा ॥
 वाटापाट करीनी मृणती कळोन टाकितो काटा ॥ ५५ ॥

साधेपणांत देशा संस्था ही चालदीन मी अंथे ॥
 मंगेसमान राहुनि पुत्राची कोण सातरी सणि ॥ ५९ ॥
 पुढती मिघेल जरि ह्या पुत्रापुत्रांत एक रंगेल ॥
 ध्येनं लक्ष शिरोनी माहाः सगळाच हेतु मंगेल ॥ ६० ॥
 देवास सर्व अर्पू केला संकल्प बापलेकांहीं ॥
 देकाही बंधूचा म्हणती नाहीच बाधणें कांहीं ॥ ६१ ॥
 बोलें शिपकर बंधो अर्घू नका लेशांहीं मनीं रागा ॥
 बागा नीट जपोनी आविचारानें नका करू आगा ॥ ६२ ॥
 दुर्मिळ संधी आली सज्जनसेवमधें सदा जागा ॥
 लाग्याच सिद्धतेला जोड असे कोण हो महाभागा ॥ ६३ ॥
 बंधू प्रमोदसिंधू बोलति हैं मान्य सर्वही आम्हां ॥
 मामा जागासातें लागति आणुनि भराभरा कामा ॥ ६४ ॥
 गावीगावीं सान्या श्राटनें स्वर्णपत्रिका जाती ॥
 कां जातील न सज्जन संधि मिळे योग्य काम काजा ती ॥ ६५ ॥
 मोठेमोठे डॉक्टर वैद्यजनांचे नवे ध्येचेच ध्ये ॥
 रक्षवेणें धडधडले शोभा ती आज काय हो कथवे ॥ ६६ ॥
 शास्त्री पंडित पाहुनि म्हणती समुदाय कायर्षा जमला ॥
 श्रमला परंतु अपुल्या येण्यानें हर्ष होय आज मला ॥ ६७ ॥
 उत्तम करावयाला चुकलें नाहीच आदरातिथ्य ॥
 मिथ्यस्व यांत नाही लिहिलें सगळेंच का यथानय्य ॥ ६८ ॥
 दुहनी दुरुनी आले लोक पहायास तो समारंभ ॥
 आरंभला मुहुर्तें ज्येष्ठ नसे लेशमात्रही दंभ ॥ ६९ ॥
 येघोनि रुष्णशास्त्री बोलयाला सभेमध्ये उठले ॥
 उठले पुलक शरीरीं प्रेमसुबेला खरे खरे फुटले ॥ ७० ॥
 स्वागत करोनि म्हणती दुर्लभ लोकांत जें उपपत्ति ॥
 यश तेवढेहि आम्हां होउनि दे ईश्वरी कृपा यश तें ॥ ७१ ॥

औषधि झोत्या थोड्या वैद्य जरी प्रथम आमुचे बंधू ॥ ३१ ॥
 मित्रूचा लिधु करी धोपेम्बर निध्व जो कृपासिंधू ॥ ३२ ॥
 हा सर्व कारखाना दिसतो जो आज वेध सकलास ॥ ३३ ॥
 टिकला सर्व तऱ्हेने शाला, आधार अमैतिकलास ॥ ३४ ॥
 आहे सर्व तयाचे अमुचे किंवा मण्हेच भावार्थ ॥ ३५ ॥
 रावाचे रंकाचे अमुचे केवळ निमित्त नांदाचे ॥ ३६ ॥
 देणे ज्याचे त्याची सत्ता असणे असंड हे इष्ट ॥ ३७ ॥
 स्वष्ट्येने सांगायला कष्टविले मी विशिष्ट हे शिष्ट ॥ ३८ ॥
 संस्थेन या नसावी स्वार्थाची लेशमात्र वार्ताहि ॥ ३९ ॥
 आनीला सुसकारक तारक ऐशीच हो भवार्ताहि ॥ ४० ॥
 संस्था सर्वांचीही कापावाचामने अर्धी संपणे ॥ ४१ ॥
 जपणे सर्वांनीही मृगुनी मी सांगतो प्रसिद्धपणे ॥ ४२ ॥
 संस्था नीट रक्षणी न बडो कोणाकडोनि उपसर्ग ॥ ४३ ॥
 संसर्गही न बाधो स्वास्तव करितो समस्त उत्सर्ग ॥ ४४ ॥
 संस्थाही देवाची प्रतिनिधि समजून आमुचा वंश ॥ ४५ ॥
 वंश नसे मलिला तो वेवो निर्वेध आपुला अंश ॥ ४६ ॥
 धार्मिक तलाव बाधुनिहीना नाभास देससे शोष ॥ ४७ ॥
 शोष नव्हे तोच नव्हे घेतां त्यातील अल्प जल दोष ॥ ४८ ॥
 प्रेमें विनये ऐशी बहुबहु शंभीर बोलुनी घाणी ॥ ४९ ॥
 म्हीभूतपापचरणी करुनी संकल्प सोडिले पाणी ॥ ५० ॥
 जयघोषे दुमदुमले गगन जयी पुत्र कायदे वाची ॥ ५१ ॥
 देवा चिंतोल्याचा किंवा ती पुष्पवृष्टि देवाची ॥ ५२ ॥
 ऐशी लोकहिताची आपुल्या देशांत एक संस्था न ॥ ५३ ॥
 संस्थान एक वाटे गांठिती कानीत आपुले स्थान ॥ ५४ ॥
 स्वार्थार्थ लूण निचता जोरने हूस फार तो कुल्लास ॥ ५५ ॥
 कुल्लास शास्त्रार्थ कोण न पाहोत त्याजला मुल्लास ॥ ५६ ॥

परि येती झुलझुलें एकामागून एक कालवर्ग ॥
 इथती न सत्त्वशाली त्यांतुनिही धीर वीर ते तगती ॥ ८५ ॥
 पहिली भावां जाउन तात्याही शोकसागरीं पडले ॥
 बडले कार्य पुढां ते करितां खीरस्त यत्न सांपडले ॥ ८६ ॥
 सद्गुणमुक्ता शोभति केला गुंफोनि जेंविं एक सर ॥
 अवसर जातां पहिला तात्यांनाही पुढें पडे विसर ॥ ८७ ॥
 पुढती विचार करिती गुरुबाबुनि जन्म हा असे वाया ॥
 देवा यास्तव दे मज योग्य गुरुस्थान नित्य सेवाया ॥ ८८ ॥
 घोषेचरांत होते काका उपनामही पुराणीक ॥
 माणीक झकलेले सत्यव्रत भक्त जे प्रमाणीक ॥ ८९ ॥
 तात्या समक्ष जातां होते जरि फार ते बघोवूद्ध ॥
 शुद्ध प्रेम बघोनी झाले तरि शीघ्र वाक्या सिद्ध ॥ ९० ॥
 स्तकारें निजसदनीं आणुनि घेतीं स्वयें अनुग्रहही ॥
 नियह असे मनाचा त्याला अनुकूल सर्वदा ग्रहही ॥ ९१ ॥
 पुढती मनांत आलें व्हावी सत्कार्यकारणीं स्मूर्ति ॥
 कीर्ति श्री बाबाची म्हणुनि असावी समीप गुरुमूर्ति ॥ ९२ ॥
 असती प्रसिद्ध लोकीं म्हात्रे हे मूर्तिकार बळकुशल ॥
 कुशलवसे बंधुद्वय संपादुनि कीर्ति राहती कुशल ॥ ९३ ॥
 ह्यांच्या हस्ते उत्तम संगमरवरी घडून गुरुमूर्ति ॥
 मार्ती फार दिसांची रूपाणुनि करिती गृहमेधे पुर्ती ॥ ९४ ॥
 मुदोत्तम तात्यांचा होच अलंकार तो नवा नोवा ॥
 मनाचा हर्ष किती शब्दें केसा पथार्थ वानावा ॥ ९५ ॥
 झाडो पंडित येती वरचेवरि त्याजला नसे खंड ॥
 नंदन करावयाला आले मय्यक्ष 'धर्ममार्तंड' ॥ ९६ ॥
 नामाविध पक्षात्रें सातां सातांच विष ते दमती ॥
 नामती तमाम सारे कीं नाहीं दक्षिणेसिद्धी कमती ॥ ९७ ॥

नंतर पुराण कीर्तन बहु गोडगोड आस्थानें ॥
 व्यास्थानें सुरस किती दाहि दिशाना यथासी आस्थानें ॥ ९८ ॥
 गुणिजननायकनायक काहुनि गाती नव्यानव्या ताला ॥
 गातां नाना रीति करिती सत्कार पार जातांना ॥ ९९ ॥
 गुह्यी समर्थ होते रामोपासक सदा शुचिर्मूत ॥
 पूज सदा सत्कर्में ज्ञान दयाशालि दांतिजीमूत ॥ १०० ॥
 शाले प्रसन्न हृदयी शिष्यांचा मकिभाई पाहून ॥
 राहून काल कांहीं जाती परतून कष्ट साहून ॥ १०१ ॥
 ज्ञानोपदेश त्यांचा करिती तात्या यथामुखें श्रवण ॥
 कवण असा भाग्याचा होई गुरूला स्वयेंचि आंगवण ॥ १०२ ॥
 प्रियकर पिताहि त्यांचा सोडुनि इतक्यांत जाय हा लोक ॥
 लोक बहु हळहळले तात्यांचा तो न वर्णवे शोक ॥ १०३ ॥
 काल कसा निर्दय हा धर्माचा सोलुनी चहाता ने ॥
 धाला नेम न जुकवी देती दानें उदार हातानें ॥ १०४ ॥
 पुढती परिवारासह तात्या जाळी करावया कशी ॥
 राकाशी कीर्ति जना सुखगुनि बळी जाणों बिदाकाशी ॥ १०५ ॥
 दिवल्या विद्वानां सभ्यां स्वर्णमुद्रिका शाला ॥
 आशा लाविति नाशा सीति न दे द्रव्यमोह पाशाळा ॥ १०६ ॥
 तात्या परतुनि आले वडिलांच्या अस्थिही विसर्जून ॥
 वज्रूनि तीर्थयात्रा राहे तेथेंहि कीर्ति मजून ॥ १०७ ॥
 धामी येती जों तों तात्यासहिष पेडनी गंगा ॥
 संचारार्थ जगद्गुरु येती जाणों मठस्थ शिवगंगा ॥ १०८ ॥
 श्रव्येक भद्र येतां लाविति तात्या सदा विचार घणा ॥
 कपणास लाज आणी ऐसा सत्कारणी उदारपणा ॥ १०९ ॥
 सन्मानुनी जगद्गुरु करिती धाटल पादपूजाही ॥
 कांहीं विशेष भाई पावन केली सदा श्रु जयांही ॥ ११० ॥

करिती जगद्गुरु ते गुह्य बहु पादपदा सेवूम ॥
 हेवून भक्ति करणी पूजाद्रव्यादि सर्व देवून ॥ १११ ॥
 श्रेया स्वार शिपाया उचित अशी देणगी मद्दानास ॥
 ह्य तास म्हणति दुर्लभ नित्य असो हेंच काम हातास ॥ ११२ ॥
 चुक्या मसाद् मिळता झालेसं वाटलें महत्कार्य ॥
 अर्पणविषयभूषामणि पदवी देवूनि जाति आचार्य ॥ ११३ ॥
 र्गमापूजन करिती बायांचा चालला महाघोष ॥
 दोष न रोष निमाला दुमदुमला मूर्तिमंत संतोष ॥ ११४ ॥
 परितापर कव् उंची देती बांदून आसहृष्टास ॥
 शिष्टास हेममुद्रा उचित अशा देणग्या वरिष्ठ्रांस ॥ ११५ ॥
 लांगुनि घेती जनही जमला समुदाय काय घनदाट ॥
 वाटहि मिले न जाया पक्षान्त्रार्था न वर्णवे धाट ॥ ११६ ॥
 बहु धन्यवाद देती माहुनिया घेत सर्व भावात ॥
 गांधास होय भूषण तात्प्राच्या वामिती स्वभावास ॥ ११७ ॥
 पुढती विचार करिती वैद्यकसंमेलनीस मरवावे ॥
 निरपार्वे वरुण बरें द्रव्य न कोणी निरर्थ सरवावे ॥ ११८ ॥
 आमंत्रणे करोनी साहित्यामाजि जाहले मम ॥
 किं मयें घेउन परि तात्प्रायें दित जाहले भम ॥ ११९ ॥
 बम् मधील बंधू साह्य रवीचें जणों म्हणों अरुण ॥
 करुण प्रसंग आला जाउनि ते भूति सद्गुणी तरुण ॥ १२० ॥
 मुंवापुरति वात्सा होउनि सोहोनि आय मूलोक ॥
 लोक बहु हळुळले दुःसह सर्वांस होय तो शोक ॥ १२१ ॥
 संमेलन बंद नको म्हणती ते अस्वदन शोकास ॥
 लोकांस धीर देती कथिही भ्यावे न मृत्युलोकास ॥ १२२ ॥
 त्रुसाल वैद्य अहले नामांकित तह मंडळी साशी ॥
 घांतीकाशीहृदिही हेते कितिहूक बारशीबसही ॥ १२३ ॥

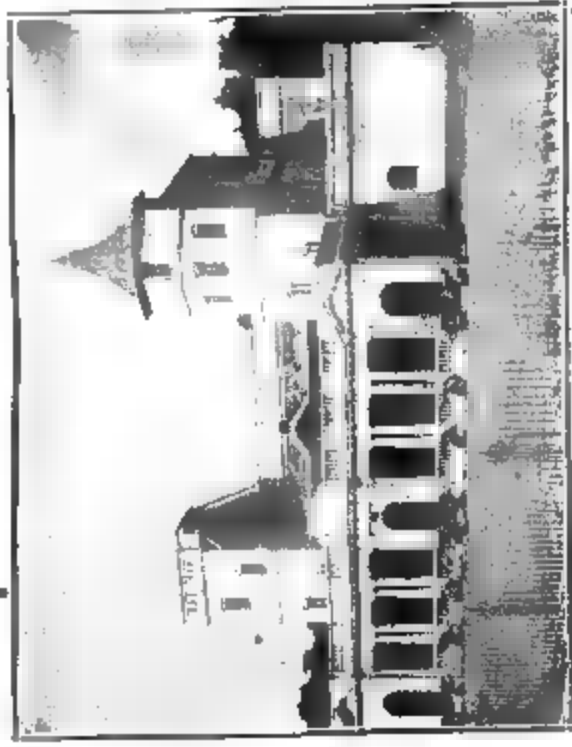
इलती इलती सुलती दिव्य पताका नव्या नव्यारंगी ॥
 रंगी सर्व मिळाले बाध न तेथे शिराव्या मुंगी ॥ १२४ ॥
 मथुरा गया अयोध्या मथुरा हाका सताथ कलकत्ता ॥
 यत्ता न त्यास मिळती ही केवळ एक ईश्वरीसत्ता ॥ १२५ ॥
 पंधाई किती गिराळे जाती गोही किती तरी भिन्न ॥
 अन्न न चाले परकी कोणाचे सर्वही परिच्छिन्न ॥ १२६ ॥
 ज्या ज्या वेळीं जें जें लाबे सामान जें जें ज्याला ॥
 राजालाही दुर्घट पुरविती ते सर्वही समाजाला ॥ १२७ ॥
 जो तो म्हणे अद्भुत तात्प्राचा काय हा पद्म बेत ॥
 देत दुवा म्हणती ते घरीही राहो अशी न नव्येन ॥ १२८ ॥
 खानाला संध्याला उपहारालाहि वेळच्या वेळीं ॥
 केळीं द्राक्षें अंजिर लाडू पेहे अनेक विध मेळी ॥ १२९ ॥
 जेवायला बसतो रांगोळ्या सर्ष सारखे पाट ॥
 • काढत नवल बघोनी पक्कानाचा नवा नवा धाट ॥ १३० ॥
 गाद्या गिरद्या लोहें सतरंज्या पालिचे बरी तफ्ते ॥
 धळे सोशिले सगळे ऐसे केले भरोनियां पक्के ॥ १३१ ॥
 पुण्ये पानसुपारी हाळतुरे अक्षरें हिनामरवा ॥
 परबा नसे तयाची कोणी किति घेउनी तुम्हीं सरवा ॥ १३२ ॥
 नानाविध वस्तूनीं भूषविती सर्व मंडपस्थान ॥
 आस्था नसे कुणाला तोंप तदा दूकही गृहस्था न ॥ १३३ ॥
 • गजबजला फलपुण्ये कलिका येऊन जणों सुजनवेल ॥
 गजवेल काय कोणा भरुनी गेली समस्त पनवेल ॥ १३४ ॥
 नावाची किति तरिही बाबे म्हणती समस्त संग्रति मा ॥
 प्रतिमानूष उवेले वैद्य जयाची न वर्णवे प्रतिमा ॥ १३५ ॥
 शीय उद्गपोह बरा शास्त्राधारे बहु बहु सुरस ॥
 सुरसपीपीच झुपा इहलोकीचा नव्येच सुरस ॥ १३६ ॥

अद्भुत वनस्पती किंति बुध्द ज्योतिं जनांस दर्शनही ॥
 स्पष्ट न करस्त ज्योत्स्ना जगदुनि कैलें तिथें प्रदर्शनही ॥ १३७ ॥
 एका वनस्पतीसह बहिसासर घेउनी कुणी साती ॥
 मातीशी चष लागे आश्चर्याची सरीच सीता ती ॥ १३८ ॥
 कोणी कोणी जाळिति शंसद्रावांत आवडी करडी ॥
 वृषडी न संधि कोणी वहीनें जेथ होय तोय वही ॥ १३९ ॥
 ऐरा लोक बभळति पाहुनियां तूत जाहले शनशा ॥
 हुत शास्त्रद्वय म्हणती कोठें कथि पाहिल्या न लेश तशा ॥ १४० ॥
 बैद्यकसंमेलन तें होतां धाटांत यापरी पुरतें ॥
 पुरतें उदास झालें निष्पन्न दिसती समस्त गोपुरतें ॥ १४१ ॥
 सत्कार्य उद्गचोमी केव्हां मी सिद्धतेस लागेन ॥
 लागे न सर्व म्हणती तात्या घेती कधीच मार्गे न ॥ १४२ ॥
 जिल्हा सना करावी म्हणतां सन्मित्र फार हित करती ॥
 वरतीं सारुनि कर्म आनंदें सर्व सिद्धता करती ॥ १४३ ॥
 बहु बहु विनयें केलें आदर आतिथ्यै सर्वथा त्यागी ॥
 ज्यांनीं विलोकिलें तें केली सर्वत्र धन्यता त्यागी ॥ १४४ ॥
 विद्वद्भनें यत्नें आपीती त्याजला नसे जोड ॥
 कोण पुरे ऐकुनियां एकाहुनि एक भावणें गोड ॥ १४५ ॥
 ज्योत्स्ना सुविचारांचीं दीनानाथाकडे वळे सरणी ॥
 करणी पाहुनि जाणो संतोषें तूत होतसे धरणी ॥ १४६ ॥
 वरवेवरी वर्णन हें ऐकुनि बेहल जनास कंटाळा ॥
 आळा मनासि घालुनि या बेकीं मीहि वेतसें टाळा ॥ १४७ ॥
 बजबजलें गांव बहु औदास्याचें मुर्डीच नांव नसे ॥
 बावन सेवा करुनी जातां अन जाहले नदावजसे ॥ १४८ ॥
 स्वयेंक सोमवारी करिती लघुरुद्ध विमर्श अकरा ॥
 न करा कां धर्म करे म्हणती अगुळल काळ सौच करा ॥ १४९ ॥

तैं पुण्य कळा आलें भरभरळा कार कारसानाही ॥
 दन्ही दिशांस पाही तोडीला बाजसारखा नाही ॥ १५० ॥
 माणुस पुरें पडेना न मिळेही काल साल कयाय ॥
 मायाया माल नवा लिहिलेलीं पुस्तकेंहि छापया ॥ १५१ ॥
 म्हणुनी इंजिन आणुनि रयाची करसांच योजना साशी ॥
 शाळा शीघ्र करोनि औषधिच्या पाडल्या नव्या राशी ॥ १५२ ॥
 साल चालती मरारा घेति कळ्या लांकडेंहि कापून ॥
 स्थापून छापसाना काढिति बहु पुस्तकेंहि छापून ॥ १५३ ॥
 दुरुनी दुरुनी घेति ऐकुनियां नांव रोज गदयुक्त ॥
 उक्त न वसती स्थानें व्याधीतुनि शीघ्र व्यापया मुक्त ॥ १५४ ॥
 वास्तव भव्य इमारत गांवापासुनि दूर गढुरोगी ॥
 भोगी भुद्र हवेंत सोडूस्वर बोधिती मनाजोगी ॥ १५५ ॥
 त्वांचे घेत कितीतरि आम्ही पडलों परंतु इतमागी ॥
 आगीत लोटुनी तें ठेवी ह्य मृत्यु जागच्या जागी ॥ १५६ ॥
 पडिला सुपुत्र होला उत्सव कैरिती पहा मकर हवें ॥
 कवें करुणाघन तो कीं नव्हता पुत्र त्यांस बहु वर्षें ॥ १५७ ॥
 सौख्यांत पोहती जो दुःख पुन्हा ईश्वरें तया दिघेंलें ॥
 अदले दिवशीं उत्तम असुनि पहा बंधु वागले मधले ॥ १५८ ॥
 तेणें पुनरपि पडले दुःखाच्या थोर ते भवासांत ॥
 हा तरवार मनाला दुःख गेला म्हणो जणों हात ॥ १५९ ॥
 नरिही पुढें चालविति चैर्यानि धीर वरि तें चक्र ॥
 वक्रदशा सर्वांना न सुटे म्हणती तवातुनी शक्र ॥ १६० ॥
 लोकोपयुक्त होते थोर तयांचे विचार बहु गहन ॥
 इहनिच केलें कालें त्याला होई न जागलें सदन ॥ १६१ ॥
 संगीत नाटकाचा देशीचा तरि जना असे नाद ॥
 त्याद न वेई ऐसा तात्वाचा एक मात्र अपवाद ॥ १६२ ॥

खेडाला वेड नसे मानिति मानेसमान परजाया ॥
 कण्ठाया नर करिती सिद्ध सदा धर्मशास्त्र परजाया ॥ १६३ ॥
 परिश्रित जाण किं त्याचें होणे जे जे विचार मनु सोल ॥
 मोल न ठावें उयांना त्यांना वाढेल सर्व हें फोल ॥ १६४ ॥
 मित्र प्रेम मिळालें दैवें त्याचेंहि एक तप मानें ॥
 उपमातेसम होयल कथिलें देउनि कितीहि उपमानें ॥ १६५ ॥
 हा हा द्वितीय पत्नी विव्हल शोर्के म्हणेल सुकुमार ॥
 अकुमारक पत्नीहूनि मी इतभागी असोनि सुकुमार ॥ १६६ ॥
 बुद्धपणीं शोकाजें करिल किती हायहाय तर मय ॥
 काय करूं जाय न हा काय म्हणे सर्वशेष मी गाय ॥ १६७ ॥
 आमांवरती पैडला दुःखाचा मुसळधार पाऊस ॥
 भाऊ सरुखा ज्ञानां वाटावें काय रामभाऊस ॥ १६८ ॥
 हा हा पडला आतां भार सरा फार एकद्वयिणी ॥
 कावरीची धोर तुम्ही सोडु नका धैर्य एक पावरीनी ॥ १६९ ॥
 बिरका पहायवाला पुरुष असा सांपडे पुन्हा लोकीं ॥
 शोकीं सद्गुण वष्टुनि उतराई लेशमात्र सालीं कीं ॥ १७० ॥
 हा मृत्युलोक आहे जाणुनि कासें कराकया जागा ॥
 वाग नोट जपेनी कर्मव्याप्त्या पदीं सदा जागा ॥ १७१ ॥
 श्रीधूतपाप अपुल्या संग्रिध ताभ्यास कां न दे वास ॥
 सेवा सुकळ जनांची करुनी करिनी मसन्न देवास ॥ १७२ ॥
 सांगा कधीं कृणाचें चाले लोकांन असय सेम ॥
 नेम नसे मृत्युचा जडने तरि सद्गुणांवरी प्रेम ॥ १७३ ॥
 करुनो अलिप्त असणें मिळवुनि कीर्ति हळूहळू विचा ॥
 चिन्ताम शांति पावी म्हणुनी हा ठेविला असे किंसा ॥ १७४ ॥
 तरुणांनीं लग्नाचें तात्पार्थें वळण नित्य बळवाया ॥
 पटवाया सोडुं नये उचित दिसें हें मलाहि कळवाया ॥ १७५ ॥
 सहृदकटें प्रेम अर्पण केल्या घडामती आया ॥
 आतां तंजरी त्या मिळवें त्याची पुजा करा ॥ १७६ ॥

श्रीभूतपापेश्वर आयुर्वेद ट्रस्ट.
स्थापना चैत्र शु॥ १ शके १८५५

आयुर्वेद मंदिर,--लखनऊ.

[परिशिष्ट ब

परिशिष्ट [२]

श्री

श्रीधूतपापेश्वर आयुर्वेद ट्रस्ट.

चिकित्सितात्युपयत्नं न किञ्चिदपि शुभम् ।

—सुभुत

१ श्रीधूतपापेश्वर कारखाना मुळे शास्त्र त्याचेही जनवेस आयुर्वेदी औषधे सुलभतेने मिळत नव्हती. हा कारखाना मुळे शास्त्रावर ती अधिक सुलभ झाली. पुढे दुसरेही कारखाने मुळे झाले आणि आतां आयुर्वेदीय औषधे सर्वत्र सहज सुलभ झाली आहेत. श्रीधूतपापेश्वर कारखान्यांतील औषधांची शास्त्रोक्तता व तज्ज्ञित लोकप्रियता प्रसिद्धच आहे.

२ श्रीधूतपापेश्वर कारखान्याकडची काहीतरी आयुर्वेदशास्त्रसेवा व लोकसेवा म्हणची अशी फार वर्षांपासून म्हणजे कारखान्यास उर्जितावस्था झाल्यापासून चालकांची इच्छा होती. कारखान्याचे मूळ संस्थापक श्री विष्णुशास्त्री यांची या बाबतीत फार मोठी महत्त्वाकांक्षा असे. परंतु दुर्दैवाने त्यांचे अकाली व आकस्मिक निधन झाल्याने ती अपूर्ण राहिली.

३ व्यापाराबरोबरच शास्त्रसेवा व लोकसेवा करूं म्हटलें, मनांत तसे फार असलें व त्या दृष्टीने प्रयत्नही केला तरी ते काम समाधानकारक होत नाही नेमा अल्पांशानें कां होईना केवळ शास्त्रसेवा किंवा लोकसेवा करणें असेल तर ते कार्य व्यापारापासून अलग राखलें पाहिजे. हें चालकांनीं ओळखून त्याप्रमाणें एक ट्रस्ट करण्याची योजना आसली. कायद्याच्या दृष्टीने आणि शास्त्रीय विषयाच्या दृष्टीने ती सर्वांगसुंदर व्हावी म्हणून त्या त्या विषयांच्या तज्ज्ञांचा सल्ला घेतला व तो त्यांनीं मोठ्या आनंदाने देऊन चाळकांस उपकृत केलें, त्यामुळे आतां ही योजना निर्दोष झाली आहे. ट्रस्टच्या सहागार मंडळांतील नियोजित सभासदांनींही मंडळाचे सदस्यत्व स्वीकारून या कार्यास मोठीच मदत करण्याचें पर्यवर्तिलें आहे.

४ सदरहु योजनेप्रमाणें श्रीधुलपयेश्वर कारखान्याचें संस्थापक हे. विष्णुशास्त्री पुराणिक यांचे उभयतां चिरंजीव, मंगभाधर विष्णु पुराणिक व महादेव विष्णु पुराणिक यांनी आपली पनवेल येथील ७५००० पंचाहत्तर हजार रुपये किंमतीची इमारत व बाग इ ५०००० पचास हजार रुपये देऊन एक पब्लिक ट्रस्टची संस्था सोमवार पत्र नं. १ इके १८५५ ता. २७ मार्च सन १९३३ रोजी करण्यांत आले आहे.

५ या ट्रस्टबद्दल महत्वाची माहिती पुढीलप्रमाणें आहे.

ट्रस्टीज—

डॉ. नीलकंठ भालचंद्र भाटवडेकर, बी. ए. एम्. बी. बी. एल्.
गिरगांव—मुंबई.

रा. पुंडरीकाक्ष मंगभाधर पुराणिक, पनवेल—कुलाबा.

रा. मंगभाधर विष्णु पुराणिक, बहिबाटदार ट्रस्टी, पनवेल—कुलाबा.

ट्रस्टचें पहिलें सहागार मंडळ.

(पहिल्या सुमारे पांच वर्षांचे मुदतीकरिता)

१ भिवगवर डॉ. ए. लक्ष्मीपति, एम्. बी. सी. एम्. (मद्रास)

निव्विल भारतीय वैद्य महासंमेलनाचे हल्लीचे अध्यक्ष.

२ वैद्यराज यादवजी त्रिकमजी आचार्य (मुंबई)

३ डॉ. कुण्णाजी श्रीपाद म्हसकर,

एम्. डी., एम्. ए. बी. एस् सी., डी. पी. एच., डी. टी. एस् (मुंबई)

४ वैद्यभूषण धामनशास्त्री दातार (नाशिक)

५ आयुर्वेदाचार्य पुरुषोत्तमशास्त्री नानल (पुणे)

६ वैद्यपंचामन मंगभाधर गोपाळ मुणे (अहमदनगर)

७ श्री. रा. रा. मणेश गोविंद नवरे (शीव—मुंबई)

८ श्री. रा. रा. रामचंद्र कुण्णशास्त्री पुराणिक (पनवेल)

ट्रस्टचें कार्य.

ट्रस्टीद्वारे अनुकूलतेप्रमाणें सधनकाश व्हावीत कामे व्हावीत.

- (१) श्रीभूतपापेश्वर मूर्तीची स्थापना म्हावी व तत्संबंधी नियमित धार्मिक कृत्य व सर्च करावा.
- (२) वैद्यशास्त्रविषयक पदार्थसंग्रह करावा व त्याचे प्रदर्शन तयार करावे. यांत आयुर्वेदीय पदार्थांस जास्त महत्त्व द्यावे.
- (३) वनौषधीच्या नमुन्यांचा संग्रह करावा. वनौषधीची लागवड करून वनौषधीउद्यान तयार करावे व संदिग्ध वनौषधीचा निर्यात करावा.
- (४) औषधींचा असंदिग्ध गुणनिश्चय, त्यांचे परीक्षण आणि निर्दोष, उपयुक्त व जास्तीत जास्त गुणकारी औषधे तयार करण्याच्या पद्धतींचा निश्चय करावा.
- (५) त्रिदोष सिद्धांताचे स्पष्टीकरण करावे.
- (६) आयुर्वेद्याविषयक-प्रामुख्याने आयुर्वेदीय-व तदनुबंगिक शाळांचा छापील व इस्तिलिखित ग्रंथसंग्रह करणे व बोध त्या अग्रसिद्ध ग्रंथांस प्रसिद्धी देणे.
- (७) आयुर्वेद विद्यालय स्थापन करून त्यांत आयुर्वेद व आयुर्वेदोपयोगी अन्य शास्त्रे व विषय शिकवून त्या मार्गांने व तत्तेष इतर उपलब्ध मार्गांनी आयुर्वेदीय ज्ञानाचा प्रसार करणे व प्रयत्नपूर्वक आयुर्वेदाची वैपुल्यता दाखविणे.
- (८) आधुनिक शाळांच्या किंवा अनुभवाच्या साहाय्याने आयुर्वेदाचा परिपोष करणे व आयुर्वेदातील जुन्या लुप्तप्राय उपयुक्त कार्यांचा पुन्हा प्रचार करणे.
- (९) धर्मार्थ द्वाखाना, रुग्णालय, स्त्रिकायुह अशा लोकोपयोगी वैद्यकाविषयक व आरोग्यविषयक संस्था चालविणे, आरोग्यविषयक संस्थांस नियमित मदत करता यावी म्हणून या दस्तमख्वे तूर्त ५००० पांच हजार रुपयांची रक्कम स्वतंत्र पिली आहे व तिच्या विनिमोगाबाबत खुलासा केला आहे. ही रक्कम पुढे दस्त्यांनी वाटल्यास दस्तवे उत्पन्न होऊन रक्कमावयाची आहे.

(१०) योगीश साधुशिव वेळीं शक्य तो कुठर किंवा अन्य किंमतीने त्या त्या रोगावर औषध पुरविणे व वैद्यकीय मदत देणे.

(११) निखिल भारतायुर्वेद विद्यापीठाच्या तीन पदवी परीक्षांत उत्तीर्ण होऊन पहिल्या येणाऱ्या विद्यार्थ्यास खालीलप्रमाणे पारितोषिक देणे:—

पदवी परीक्षा	पारितोषिकाचें नांव	रक्कम.
१ आयुर्वेदाचार्य	श्रीभूतपापेश्वर पारितोषिक	रु. २५
२ आयुर्वेदविशारद कै.	विष्णुशास्त्री पुराणिक पारितोषिक	रु. १२
३ आयुर्वेदभिरू कै.	कृष्णशास्त्री पुराणिक पारितोषिक	रु. १५

या रकमा कमी जास्ती करण्यास तसेंच ही किंवा अशीच वक्षितें दुसऱ्या कोणत्याही योग्य संस्थेत अगर व्यक्तीस देण्यास दृष्टी मुख्यार आहेत. त्याचप्रमाणे पारितोषिक रक्त रकमेने किंवा पदके अथवा पुस्तके अशा स्वरूपांत देणे हे दृष्टीचे इच्छेवर अवलंबून राहिले.

मुख्य हेतु आयुर्वेदद्वारा आयुर्विद्येची उन्नति व्हावी हा आहे. देशकालाप्रमाणे कार्यक्षेत्र व कामाचा तपशील बदलू शकिले. म्हणून कार्यक्षेत्र व कामाचा तपशील मर्यादित केलेला नाही.

ट्रस्टचे ध्येय व्यापक आहे. ज्वरप्रमाणे व अनुकूलतेप्रमाणे मिस-गोपचार, योगोपचार, मंत्रोपचार, मानतोपचार, इत्यादि उपचार पद्धतींचे संशोधन व उपयोग करून रोगनिवारणाचें कार्य या ट्रस्टकडून करितां येईल. कारण मुख्य हेतु मनुष्य निरोगी व्हावा व निरोगी राहावा हा होय व तो आयुर्वेदोन्नतीचे द्वारे बहुतांशी पुरा होईल, अशी ट्रस्टचे संस्थापकांची श्रद्धा असल्याने आणि विशेषतः श्रीभूतपापेश्वर आर्योषधि कारखाना ही संस्था या ट्रस्टची जनक असल्याने “श्रीभूतपापेश्वर ट्रस्ट” असें नांव ट्रस्टला दिलें आहे आणि ट्रस्टकडून आयुर्वेदीय चिकित्सेचाच अवलंब आशुस्थाने करण्यांत यावयाचा आहे.

हा आयुर्वेद ट्रस्टचे इमारतीत इल्ली धर्मार्थ दवाखाना सुद्धा आहे. तो मुक्ताच ता. १९ जुलै सन १९३३ रोजी स्थापन झालेला असताहि याचा फायदा आजूबाजूचे गोरगांवि लोकांस पुष्कळच होऊं लागला आहे. रोज सरासरी पावणे दोनशें दोनशें रोम्यांची इजेरी असते.

परिशिष्ट (ब)

हे कारख मोठें पुण्यकर्म श्री. नानासाहेब व त्यांचे भाऊ बंधू श्री. माधवराव यांचे हातून आज घडत आहे. सन १८९६ साली ज्या वेळी स्वतःनिवृत्तीचा उच्चार प्रथम झाला. त्यावेळी ज्याची स्वतःनिवृत्ति अचेष्टित होती त्या कारखान्याच्या त्या वेळच्या किंमतीच्या मानाने आज त्याहून तिप्पट किंमतीच्या मिळकतीचा आपुर्वेद दृष्ट झाला आहे. व आपुर्वे प्रसंगोचित या दृष्टला कारखान्याकडून वेळोवेळी मंडत होणारच आहे. तो वृत्तांत विशेषकालच सांगेल. त्यावेळी विष्णु तात्यांचा हा एक गरिब हितचिंतक व लक्षागार इत्यातहि नसेल ! हा दुर्निवार विचार मनांत येऊन अंतःकरण मळत येतें !

स्वतःनिवृत्तिला थाहून अधिक व्यापक स्वरूप देणें कायद्याप्रमाणें व व्यवहाराप्रमाणें आज सोयीचें नाहीं. तथापि मी इतकें माझ्या स्वतःचे माहितीने निश्चयाने सांगतों कीं महत्त्वाकांक्षेत के. तात्यासाहेबांचे विरंजित भुव्दीच मागे माहीत उरल त्यांच्या महत्त्वाकांक्षित देशकालानुसार जें मूलस्वरूप ईशसत्तेनें येईल ते जनतेस जास्तच उपयुक्त व आदरणीय वाटेल. तसेंच त्यामधुनींनहि ते आपल्या घराण्याला मागे टाकतील यांतहि शंका नाहीं.

श्री. नानासाहेबांनीं कारखान्यासंबंधी अनेक सुधारणांच्या योजना आज प्रत्यक्ष हातीं घेतल्या आहेत. त्या हस्तपत्रकांच्या द्वारां व प्रत्यक्ष लोकांचे नजरेस येतीलच. श्री. नानासाहेब यांच्यापुढें अत्यंत उज्ज्वल असें भविष्य आहे. त्यांतून धीरानें, औदार्यानिं, कर्तबगारीनें व पुण्यमार्गानें पार पडण्यास ईश्वर त्यांस उत्कृष्ट आपुरारोम्य, बुद्धि व इतरत्र अनुकूलता देवो, व त्यांच्या ओजस्वी मनास त्यांच्या पुण्यदान वर्डिलांचा हा स्मारक चरित्र ग्रंथ नित्य स्फूर्तिदायक होवो ! अशी श्रीब्रूतपादेश्वरचरणीं माझी पुनः पुनः प्रार्थना आहे.

परिशिष्ट [क]

श्रीधूतपापेश्वर आर्यौषधि कारखाना.

स्थापना

संवत् १९२९] पनवेल-कुलाबा [सन १८७२
मस्में, रसायनें, मात्रा, कुपिस्थ रसायनें, सत्व, क्षार,
द्राव, आसवे, गुग्गुलु, गुटिका, वटिका, अरिष्टे,
चूर्णे, घृते, तैले, मलमें, लेप, अर्क, मोरावळा,
गुलकंद, गुलाबी सरबत.

जवळेह, पाक, जुनीं मस्में, रसायनें, इत्यादि औषधें मूळ किंमतींत
मिळण्याकरितां

हिंदुस्थानांतील बहुतेक शहरीं एजंट नेमले आहेत.

ज्या शहरीं किंवा गावीं एकहील एजंट नसेल तेथील व्यापारी,
वैद्य, डॉक्टर यांनीं एजन्सीच्या व कमिशनच्या नियमांची
मानणी करावी व औषधें मागवावीत.

प्रमाणांच्या व माहकांच्या
सोईकरितां मराठी, इंग्रजी, हिंदी,
उज्जराणी, कनडी भाषेत अनुमान
पत्रकें व पत्रकें छापिलीं आहेत.

शेती लोकांनीं आपलें प्रबुद्धि
मान कळविल्यास योग्य तो सत्कार
विला जाईल व योजना कसली
औषधेंही पाठविलीं जातील.

मैसाधर विष्णु पुराणीक
चालक

श्रीधूतपापेश्वर आर्यौषधीया कारखाना, पनवेल.

औषधें मिळण्याचीं ठिकाणें.

साली दिलेल्या घादींत कारखान्यातील औषधें विशेष जास्त प्रमाणांत मेळून विक्री करणाऱ्या एजंटांची माघ नांवें दिलीं आहेत. कारखान्यांतून विक्रीकरितां नेहेमी औषधें नेणाऱ्या एकंदर सर्व व्यापाऱ्यांची संख्या फारच मोठी असल्याने त्यांची नांवें येथे देणे शक्य नाहीं.

मुख्य ठिकाण—पनवेल, आर्यौषधिकारखाना यांत थोडी, फार, जुनी, नवी औषधें मिळतात व ग्राहकांकडे रवाना होतात.

मुंबई शहर

ठाकुरद्वार—श्रीधूतपापेश्वर औषधि संप्रदाय ट्रस्टा, नंबर २

भुलेश्वर—गोपाळरुण नायकेकर, लायबरीसमोर, दुसरा मजला.

ठाकुरद्वार—रघुनाथ नारायण सन्त.

गिरगांव—पी. आर. जोशी बद्रस.

गिरगांव—निळकंठ रायजी महाजन, आपवाडी.

गिरगांव—पाटीलबद्रस मोहन वि.

वाडूर—मुळे बद्रस, पाध्ये विल्डिंग.

वाडूर—सन बद्रस, पाध्ये विल्डिंग.

खडामादुंगा—एस.एम. बर्बक बद्रस.

बंकनरोड—तय्यबअल्ली इसाजी हिराणी.

ठाणे जिल्हा

कल्याण—एस. के. फाटक,

स्नानरोड.

कुर्ली—मुरलीधर विष्णु ठिके.

ठाणे—लक्ष्मण गजानन जोशी, जामळीनाका.

भिवंडी—केशव गोविंद बिलकर.

कल्याण—सहस्रबुद्धे आणि मंडळी.

भुरबाड—महादेव बाळरुण जोशी.

कुलाबा जिल्हा

पनवेल—श्रीधूतपापेश्वर स्थानिक दवाखाना.

पनवेल—प्रभाकर रघुनाथ जोशी.

चौक—मोरो नारायण हनुमंते.

कर्जत—कीकाभाई महंमदअल्ली.

खोपवली—मियाचंद मेघाजी.

पेण—विष्णु नारायण मंडलीक.

महाड—तुळजाराम मेठा गुजर.

उरण—शा. हरिलाल करसनदास.

रोहं—बुनीलाल अमरसी पारस.

गोरेगांव—हरि नारायण आठवले.

मुरुड—जंजिरा—हुसेनअल्ली कंपनी.

मुरुडजंजिरा—बाळरुण रामचंद्र पेडसे.

तळें—नारायण विष्णु बर्जे.

रत्नागिरी जिल्हा

रत्नागिरी—प्रभाकर वि. जोशी.

खेड—मोरो सखाराम पेडसे.

धोपेश्वर—भालचंद्र शि. कुंबळेकर.

हापोली-मोरो रामचंद्र रिसबू.
 खानोली-अनंत विष्णु खानोलकर.
 केळशी-विष्णु चितामण वर्तक.
 अंजनवेल-मधुरादास हिरजीभाई.
 अंजनवेल-रामचंद्र हरशेट जठार.
 मारुवण-गंगाधर रघुनाथ दलाल.
 वेव्हलें-नारायण कानू जोशी.
 सावतवाडी-बाळरुण बासुदेव
 आजगांवकर.
 मोवें-रामचंद्र पां. वेद्य, हिंदुकामती.

पुणे जिल्हा.

पुणे-विनायक मि. हरे, कुधवारपेट.
 पुणे-मुरलीधर विष्णु ठिके,
 ८०९ सदाशिव पेट.
 मंचर-मिमाजी सहाय रामसेजी.
 सातारा जिल्हा.

वाई-वैराज स्तोअर्त.
 कऱ्हाड-गणपत खानोबा बटाणे.
 सातपडा-दत्तात्रय रामरुण
 कुळकर्णी.
 सातारा-विष्णु गणेश डिगणकर.

सोलापूर जिल्हा.

सोलापूर-पु. व्यं. बली मद्रस.
 सोलापूर-श्रीनिवास मल्हाद वैद्य,
 कसबा विठ्ठलमंदिराजबळ.
 बार्शी-दिमकर महादेव पटवर्धन.

पंढरपूर-दत्तात्रय पामन देशपांडे.
 मोहर्निव-गणेश गोविंद गोरे.

नगर जिल्हा.

नगर-गोविंद विष्णु फडके शास्त्री.
 कोपरगांव-रामचंद्र मि. चमण.
 नाशिक जिल्हा.
 नाशिक-नागेश महादेव पाठक.
 नाशिक-रामचंद्र गंगाधर पैठारकर.
 वेव्हलें-रंगनाथ रामदास तुकान.
 सटाणे-डी. एस. पंढिन.

खानवेंदा जिल्हा.

जळगांव-शंकर अनंत जोशी.
 जळगांव-भगिरथ पांडुरंग वैद्य.
 धुळे-धींदत्तात्रय कंपनी.
 मंजूरवार-मराठे आणि सन्त.
 अमळनेर-धों. के. पुसाळकर बकील.
 धरणगांव-रघुनाथ माधव मांचे.
 परांडोल-प्रभाकर कोंढो पहाळकर.
 रावेर-गोपाळदास शिवलालशेर.
 सावदें-निंबराज केशव कुळकर्णी.
 सोवणी-श्रीधर चिमणाजी नाईक.
 भुसावळ-शंकर अनंत जोशी.
 आमनेर-श्रीधर विठ्ठल दामले.
 पाचोरे-एम्. जी. भर्माधिकारी,
 स्व. स्टोअर.
 सायगांव-डी. पी. देशपांडे.
 आळिसगांव-रघुनाथ स. मांडे.

जडगांव-अकरअली इस्फअली.
अकाशे-मुंडलीक बासुदेव जोग,
बुकसेलर.

बावल-पितांबर जुमीलाल.
चोपडे-जुनीलाल विष्णु नेवे.
बेटगांव जिल्हा.

बेळगांव-ससाराम वि. सहस्रबुद्धे.
अकोट-गोविंद सदाशिव कुळकर्णी.
बदर.

निपाणी-दामन जनार्दन दिक्षित.
खानापूर-नारायण रा. पादवरोट.
मोफाक-चंदणा जिनथा डोंगरी.
जवंगड-नामन विठ्ठल शाहपूरकर.

भारवाड जिल्हा.
बुबळी-गोविंद व्यंकटेश शिमोगी
जुर्गद बेल.

भारवाड-प्र. वि. संडकर,
वत्तामथ रोड.
कदरजंबलमी-रामण्णा तिपण्णा
सालेर.

कोल्हापूर संस्थान.
कोल्हापूर-यशवंत जि. कुळकर्णी.
सांगली-नरेंद्र लक्ष्मण गोडसे.

बिजापूर जिल्हा.
बिजापूर-बापूजी दिगंबर पाटणकर.

बिजापूर-बा. श्री. आपटे,
बिजापूर स्टाअर.
कारवार जिल्हा.

शिरसी-एस. एल. घाकाणा.
शिरसी-नरसिंह शिवराम हेगडे.
बुलडाणे जिल्हा.

बुलडाणे-आर. जी. देशपांडे को.
स्टोअर.
शेगांव-गोपाल सदाशिव पाठक.

नांदुरा-नरूप कृष्णाजी भिसे.
खामगांव-रघुनाथ केशव केळकर.
खामगांव-श्री. एम. शालटे.
अलकापूर-लक्ष्मण सुंदरसा
सदावर.

बिखली-कामअलीबा सोदानर.
जळगांवआमोद-काला
बंदनलाल.

अकोला.
अकोला-श्री. धर्मपुरी नरसंघ.
वाशिम-शंकर केशव देशपांडे.
मूर्तिजापूर-केसरीचंद गोविंद
बडनेकर.

कारंजा-नारायण हरीसा
कटपारमोल.
अकोट-जनार्दन बाळकृष्ण देश.
अकोट-बापू जानराव देशपांडे.
रिस्तोड-विष्णुनाथ रामनाथ शर्मा.

मालेगांव अहागीर-उ. ल.

सावरकर.

बोरगांव मंजु-माढारामसिंह

आकारामसिंह.

उमरावती जिल्हा.

उमरावती-नारायण रामचंद्र

जोशी, मुसारी गेट.

इलिचपूर-किसनलाल धिर्दोबंद.

इलिचपूर-बी. एच. अयवाल.

चामणगांव-हरभाऊ चंद्रभान.

शिरसगांव कसबा-गणपतराव

हिरामणजी भोंडे.

हर्जीअंजनगांव-गणपत

आवणजी महाजन.

चांदूरवझार-अकबरअल्ली शरफ-

अल्ली.

चांदूर रेल्वे-गणपत दरबाजी

वानेरे

मोर्शी-शेपतराव C/o एस्. एल.

नाईक.

बानोसा-गोविंदराम भुरलीधर

मारवाडी.

साकर-अण्णा बाबाजी दानसंडे.

संगोटे-के. आर. निमकर.

यवतमाळ जिल्हा.

मोतीबाग बारहद-मनोहर कं.

यवतमाळ-रामचंद्र गणपत गव्हाणे.

यवतमाळ-भास्कर वामन

शेरीकर मंदसं.

पुसद-शंकर सत्तराम सरनाईक.

घाटंजी-रुष्णाया म. सावरकर.

उमरखेड-गणपत अंबादास जोशी.

नागपूर

नागपूर-रामचंद्र पांडुरंग रोही,

आईसवारी.

नागपूर-श्रीगणेश मंडळी, केंडोकर

टाऊन.

नागपूर-श्रीलक्ष्मीभांडार, सिताशर्मा.

नागपूर-वासुदेव विष्णु ओक,

केळीबाग.

वर्धा

वर्धा-चितो महादेव काळे अँड

सत्त.

हिंगणघाट-रुद्रादिम मुल्हा म. अहो-

पुलगांव-धोवारी मंदसं.

बैवळी-एम. एम्. काशीकर.

सी. पी.

जवळपूर-हर्षे आणि मंडळी,

जवाहर गंज.

बैतुल-गोविंद तात्या राजापुरकर.

बन्हाणपूर-शिवराम लक्ष्मण भिडे.

सांजवा-पी. नेमाड स्टोअर्स.

खोसर-शेट शिवरतन महेसरी.
 लोधीखेडा-रघुनाथ शामलाल.
 हरदा-दुसंगायाद-वि. वि. बापट,
 हरिपुरा.
 जामपुर-यू. पी. मुळचंद जैन.
 मद्रास.
 कोइमत्तूर-बी. शामाचार्य ज. मर्षट.
 संस्थानें.
 सावणगिरी-पं. चंद्रशेखरराव वैद्य.
 सहोदें-सिताराम गंगाधर देव,
 रावपुरा.
 जालना-जी. आर. शिपणकर.

उस्मानाबाद-दीपत त. सराफ.
 मुलबुर्गा-परशुराम जाजी.
 हैद्राबाद-हरिपंत मसलेकर.
 जालना-यशवंत रंगनाथ पुराणिक.
 सेढम-लोकेश्वर दीक्षित.
 हिंगोली-राजाराम अ. पाठक.
 इंदूर-रुक्मणराव गो. शौचे, न्यू मार्केट.
 मंडलेस्वर-मुळा हसनभाई
 गुलाममुहसेन.
 कपडवज गुजराथ-दलदुल
 रणछोड.

सूचना.

मूल्यवान औषधें, कनौषधी व त्यांचे बनलेले पदार्थ, उपयुक्त तयार औषधें, उपचारोपयोगी वस्तु व यंत्रें, वैद्यकीय पुस्तकें यांचे भाव कधीं कमी, कधीं अधिक होतील; अमानत किंवा रोस पैसा आल्यानंतर ज्याप्रमाणें भाव असेल त्याप्रमाणें यांची रवानगी होईल. एखादी वस्तु मिळणारही नाही व केव्हाही परत घेण्यांत येणार नाही. पत्रव्यवहारानें अधिक सुलासा करूं.

सूचना.

पुढे औषधांच्या किंमतीच्या बाबींनि मंदरापुढे औषधांचीं नांवि व टिकाकपणांच्या खुणा दिव्या आहेत. त्या वेणेंप्रमाणें:—

* अक्षय टिकाक व जुनें सितकें जास्त कडक. * अक्षय टिकाक, + १० वर्षे, + ५ वर्षे, + २ वर्षे, ६, वर्ष, व ६ महिने, ० २ महिने.

टिकाकपणांच्या खुणांच्या पुढे जाड अक्षरें घातलीं आहेत त्या अक्षरांसंबंधानें खुलासा वेणेंप्रमाणें:—

पु.—पुष्कळ सौम्य. पाहिजे त्या वेळीं कोणीही उपयोग करावा. फार धेड वेळीं व अभिमान्य असतां घेऊं नये.

स.—सौम्य. केव्हांही घ्यावें, अवगुण नाहीं; दुपारीं घेणें.

म.—मध्यम कडक. जाणत्या मनुष्यानें याचा उपयोग सार्व व रात्री, क्वचित् सकाळीं करावा. दुपारीं कडू नये.

क.—कडक. असे औषधांचा उपयोग वैद्याचे मतानें करता. जास्त उपयोग न करणेकडे लक्ष रहावें.

अ.—अति कडक. वैद्यानींच रोग्याजवळ राहून उपयोग करावा. गुण तात्काळ येतो. निरुपत्य म्हणून दिवसा दोनशरीं व उन्हाळ्यांत विशेष जरूर तर जपून देणें.

अफयुक्त. जुलूम बंद होण्यापुरताच उपयोग.

होण्यांत घालण्याचीं औषधें. पायांनून दुसरे कोणतेही औषध होण्यास लागू देऊं नये.

जुलाब होण्याचें औषध. ह्छामेदीपरील विधि पहा.

बाहुगुणी. एका रोगावर म्हणून पोजना केली तरी दुसऱ्या अनेक रोगांवर गुणदायक.

निरुपद्रवी. दुसरा कोणताही आस न होणारे.

औषधांची नंबर व किंमतीसह यादी.

१ भस्में.

दर तो. किं. रुपये.

१ अभकभस्म सहस्रपुटी*	अ ६०
२ अभकभस्म*	वनक १५
३ कपर्दिभस्म*	वनम ४६
४ कासीभस्म*	म ११
५ जसदभस्म*	... डम २
६ ताश्चभरा*	... क ३
७ त्रिवंगभस्म*	... क ३
८ नागभस्म*	... क ३
९ पिप्पलभस्म*	क १॥
१० प्रवालभस्म* अ.पु.नं.१	वनस २
११ प्रवालभस्म* अ.पु.नं.२	वनस १
१२ प्रवालभस्म* सूर्यपुटी	प १
१३ प्रवालभस्म* चंद्रपुटी	वनप १
१४ मधुमण्डूर*	... वनम २
१५ मंडूरभस्म* (बालमंडूर)	वनस १
१६ मौक्तिकभस्म*	नस ४०
१७ मृगधृंगभस्म*	... नस ४८
१८ रौप्यभस्मरुष्ण*	बक ४
१९ कान्तलोहभस्म*	बक १०
२० तीक्ष्णलोहभस्म*	क २
२१ वंगभस्म*	... डम २
२२ स्वयमभिलोहभस्म*	क २
२३ शौक्तिकभस्म*	वनस १
२४ शोषभस्म*	... म ४८
२५ सुवर्णमाक्षिकभस्म*	वनम २
२६ हरितालभस्म*	अ ५

(सुवर्ण, रौप्य, लोहभस्मयुक्त.)

२ रसायने व मात्रा

दर तो. किं. रुपये.

२७ अभिकुमारी	... म १
२८ अभिसुता	... म १
२९ अर्शकुठार*	... क १॥
३० अश्वकंचुकी प्राकृत	
घोडाचोळी+	... बक २
३१ अभिनीकुमारी	म ३
३२ आनंदभैरव अतिसारी	फम १॥
३३ आनंदभैरव लोकला	म १॥
३४ इच्छामेदी+	ज क १
३५ उन्मत्तरस+	क १
३६ एकांगवीर*	... क ६
३७ कफकुठार*	... क २
३८ कामदुषा*	... वनस ४
३९ कालकूट*	... अ ५
४० रुमिकुठारी	म २
४१ क्रव्यादरसा	... क २
४२ गर्भपालरसा	नम २॥
४३ गलकुठारी+	... म ५
४४ गुल्मकालानला	... म ३
४५ गंडमालाकंडनरस*	म २
४६ गंधकरसायन नं. १*	बक २॥
४७ गंधकरसायन नं. २*	वनम ८८
४८ महर्णविक्रपाट*	... क १२
४९ महर्णिकपाटी	... म १॥
५० चतुर्मुखा	... बक १॥
५१ चंद्रकला	... म ६

५२ चंद्रशेखरस* ...	वनस ४	८० बोलमर्द्धा ...	वनस २
५३ चंद्रोदयवर्तिनी ...	डक १॥	८१ बृहच्छंखपटी ...	क २
५४ चौसशीपिपली+	अ ३	८२ भूतभैरव* ...	क ४
५५ पूर्णचंद्रोदय (सन्धी)*	नक १५	८३ महाज्वराकुशा ...	वम १॥
५६ जलोदरारि+ ...	जअ ३	८४ महामृत्युंजयी ...	म १॥
५७ ज्वरमुरारि ...	नस १॥	८५ माणिकरस* ...	म २
५८ ज्वराकुश*	म १	८६ मेहातकरसायनी	वम ६
५९ तालकादि वटी*	क ४	८७ मृतसंजोषनीरस*	अ १५
६० त्रिभुवनक्रीती ...	म १॥	८८ मृत्युंजयी ...	म १॥
६१ कृष्णांधश+ ...	नस २	८९ राजचण्डेश्वर* ...	क २
६२ त्रैलोक्यहंयर रस*	अ ५	९० राजसृगाफ* ...	अ १२
६३ वरदपुटपाक+ ...	फक २	९१ रामचरणरसा ...	म १॥
६४ नवज्वरेपसिंह+ ...	म २	९२ लघुमालिनीवसंत+ ...	म १॥
६५ तारसिंहरस* ...	क ५	९३ लक्ष्मीनारायण+ ...	म ४
६६ निम्बानंदरसा ...	नम ३	९४ लक्ष्मीविलास* ...	क १५
६७ पाशुपताक्षरस* ...	क १५	९५ लोकनाथरस* ...	म ३
६८ पुष्पधन्वा ...	क ५	९६ वडवानलरसा ...	म २
६९ पंचवक्त्ररसा ...	क २	९७ वसेनकुक्षुमाकर*	वक १२
७० पंचामृतपर्वटी* ...	वम ४	९८ महावातविध्वंसा ...	क ४
७१ प्रतापलंकेश्वर+ ...	वनस २	९९ वातविध्वंसा ...	म २
७२ प्रवरिपु+ ...	नम १	१०० वातरकान्तका ...	म ४
७३ प्रदरारि ...	क १	१०१ वातराक्षस* ...	अ १२
७४ प्रयोधानिवा ...	क १	१०२ वातारि+ ...	फक २
७५ प्रमदानंदरसा ...	फम १॥	१०३ बालिहृद्रस* ...	म २
७६ प्रवालपंचामृत* ...	वनस ५	१०४ विश्वनाथहरण* ...	क १॥
७७ प्राणेश्वररस* ...	क १	१०५ वेतालरस* ...	क २
७८ बालसुधादेय* ...	क १	१०६ वैश्वानरलोह* ...	क ३
७९ बालाका ...	म ३	१०७ वैष्णवसि+ ...	क १

१०८ वैष्णवीवर्ती*	क	३
१०९ शीताकुश*	क	२
११० शुद्धशिलाजतु*	वनस	२
१११ शूलकुठारा*	म	२
११२ शोधार्ति*	जक	२
११३ शंसवटी*	म	८८
११४ शंसोदररसा*	अ	१७
११५ श्वासकुठार*	म	११
११६ मन्निषानभैरव*	अ	३
११७ सिद्धलक्ष्मीविलास*	बक	१५
११८ सिन्दूरमूषण*	वनम	६
११९ सुवर्णपर्वटीरस*	क	१५
१२० सुवर्णमालिनीवसंत*	क	६
१२१ बृहत्सुवर्णमा.वसंत*	क	१२
१२२ सूतशेखरी नं. १		
(सुवर्णचुक) वनम ५		
१२३ सुदिकानरण*	अ	१२
१२४ स्मृतिसागर*	अ	६
१२५ त्रेमगर्भ*	क	१५
१२६ त्रेमगर्भकरससिन्दूर*	क	१५
१२७ लघुकुठार*	क	५

१ कुपिस्थरसाधर्म.

दर तो. किं. रुपये.

१२८ अष्टमागुरसापन*	अ	१०
१२९ त्रिपुरभैरव*	अ	६
१३० दरदसिंदूर*	अ	६
१३१ भस्मसिंदूर*	अ	६
१३२ रससिंदूर*	बक	२

१३३ व्याधिहरणरसापन*	अ	६
१३४ समीरपद्म*	अ	६
१३५ सुवर्णराजवर्णेश्वर*	म	६

४ गुग्गुलु-गुटिका-धटिका.

दर तो. किं. रुपये.

१३६ आश्विन्धुगुटिका+	स	८८
१३७ कर्पूरादिषटी+	स	८८
१३८ काकापनगुटिका*	म	८८
१३९ कैशोरगुग्गुलु*	म	८६
१४० सविरादिगुटिका*	स	८८
१४१ गोक्षुरादिगुग्गुलु*	म	८६
१४२ चंद्रमभागुटिका*	स	११
१४३ जालकिलादिगुटिका*	फस	१
१४४ दाक्षिमपाकगुटिका*	फस	८८
१४५ त्रिफलागुटिका*	स	८४
१४६ दुर्जलजेता*	स	१
१४७ द्रव्यदिगुटिका*	रतो.स	३
१४८ नागारुपा गोव्या*	म	२
१४९ नागाभृतगुटिका*	क	४
१५० पुनर्नवादिषटका*	म	८६
१५१ महायोगराजगुग्गुलु*	म	११
१५२ योगराजगुग्गुलु*	स	८८
१५३ रसैद्ववटी*	म	३
१५४ लवंगादिषटिका*	म	८८
१५५ लक्ष्मणघटिका+	म	८८
१५६ लोहगुग्गुलु*	म	८८
१५७ शिलाजतुगुटिका*	स	८८
१५८ सप्तविंशतिगुग्गुलु*	म	८८

१५९ संजीवनीगुहिका म १॥
१६० सिंहादगुगुल+ म १

५ चूर्णे.

दर तो. किं. रुपये.

१६१ अजमोदसिचूर्ण म ०१
१६२ अमवादिमोदक म ०२
१६३ आमलक्यादिचूर्ण क ०१॥
१६४ एलादिचूर्ण स ०१॥
१६५ कबलूरचूर्ण म ०१॥
१६६ चित्रकादिचूर्ण क ०२
१६७ चित्रकादिचूर्णलघु क ०१॥
१६८ चोपचिन्यादिचूर्ण नं. १ म ०४
१६९ चोपचिन्यादिचूर्ण नं. २ म ०२
१७० तालिसादिचूर्ण म ०१॥
१७१ त्रिफलाचूर्ण स ०१
१७२ नवायसचूर्ण क १
१७३ नराचूर्ण म ०१
१७४ नारायणचूर्ण म ०२
१७५ ऐचसमचूर्ण क ०१
१७६ भास्करलवणचूर्ण म ०२
१७७ मधुकादिचूर्ण म ०१॥
१७८ महासांडवचूर्ण म ०१॥
१७९ लवंगादिचूर्ण नं. २ स ०२
१८० लवंगादिचूर्ण नं. १ म ०६
१८१ लाहीचूर्ण नं. २ म ०३
१८२ लाहीचूर्ण नं. १ क ०४
१८३ रुद्रगंधचूर्ण म ०२

१८४ शुष्कीपुटपाक म ०१
१८५ सारकचूर्ण ... म ०१
१८६ सारकपाचकचूर्ण म ०१
१८७ सारिवादिचूर्ण स ०१
१८८ सितोपलादिचूर्ण म ०१
१८९ महासुदशनचूर्ण स ०१
१९० सुदशनचूर्णलघु स ०१
१९१ हिंगाचूर्ण क ०१

६ अवलेह—पाक.

दर शेरास किं. रुपये.

१९२ अगस्तिहरीतकीअ. बनस
१९३ अमृतपाक ... बनस
१९४ अमृतमहातकपाक क
१९५ अभयधापाक ... नस
१९६ आर्द्रकावलेह ... क
१९७ एरंडीपाक ... म
१९८ कुटजावलेह ... बनस
१९९ कुबेरासपाक ... म
२०० कुष्मांडावलेह ... म
२०१ कुष्मांडपाक (कोइले) म
२०२ कंदर्पपाक ... म
२०३ गोक्षरपाक म फक
२०४ चोपचिनीपाक ... म
२०५ क्यवनप्रास्थावलेह बनस
२०६ जिरेपाक ... स
२०७ द्राक्षापाक ... स
२०८ पक्काशपाक ... स
२०९ पाषाणभेदपाक ... म

२१० चंद्रमपाक०	... म ५
२११ भूकुम्भांडपाक०	... म ५
२१२ मधुपकहरीतकी*	म ५
२१३ मापादिमोदक०	... स २
२१४ मंत्रिष्टावलेह*	... स ३
२१५ रिगणिमवलेह+	... म ६
२१६ लेखनपाक०	... म ३
२१७ वाकेरीपाक०	... स ५
२१८ पासावलेह (अदुक्ता) †	

वनस ६

२१९ विहंगादिपाक०	म २॥
२२० शाल्मलीपाक० ...	स ३
२२१ सालंनिश्रीअवलेह+	स ६
२२२ सालंनिश्रीपाकः	स ५
२२३ सुरणपाक० ...	वनस २॥
२२४ सौभाग्यचुंठपाक०	म ५

७ आसर्वे व अरिष्टे.

दर शोस किं रूपये.

२२५ आरोम्यमिश्रण**	वक ५
२२६ उंशीरासव**	नस २
२२७ कुटजारिष्ट** ...	क ३.
२२८ कुमारीआसव प्र. १**	
विजया भुगवारीहरदे	म ५
२२९ कुमारीआसव प्र. २	
भांगयुक्त** ...	अ ८
२३० कुमारीआसव प्र. ३	
मुख्यकरिता** ...	म ३

२३१ कुमारीआसव प्र. ४	
शुकावर** ...	म ३
२३२ कुम्भांडासव**	म २
२३३ सदिरारिष्ट** ...	क ३
२३४ चविकासव** ...	क ३
२३५ अपुसरिष्ट**	म २
२३६ दशमूलारिष्ट**	वनस ५
२३७ दशमूलारिष्टमिश्रण +	क ५
२३८ देवदार्वरिष्ट**	क ३
२३९ द्वाक्षारिष्टमधुयुक्त**	क ३
२४० द्वाक्षारिष्टशार्ङ्गधरोक्त**	म ३
२४१ पलाशपुष्पासव**	म ३
२४२ पिप्पल्यासव**	म ३
२४३ पुनर्नशासव**	म ३
२४४ बद्धकुलारिष्ट**	म ३
२४५ मधुकारिष्ट**	क ५
२४६ रोहितकारिष्ट**	म ३
२४७ लोह्रासव**	स ३
२४८ लोह्रासव** ...	म ३
२४९ विहंगारिष्ट**	क ३

८-९ सत्व-क्षार-द्राव.

दर तो. किं रूपये.

सत्वे.

२५० कचो-याचें सत्व†	नस २
२५१ गुळबेलसत्व† ...	नप ५
क्षार.	
२५२ आघाढा-अपामार्गक्षार*अ	

२५३ अबुलसा-आटकपक्षार*	अ ८८
२५४ एरंडक्षार*	क ८८
२५५ केळ-कदलीक्षार*	क ८८
२५६ चवकक्षार*	क ८८
२५७ चिंचाक्षार*	... क ८८
२५८ चिन्नकक्षार*	... क ९
२५९ तिलक्षार*	... क ९
२६० निवडुंग-स्तुहीक्षार*	क ८८
२६१ पळस-यलाशक्षार*	क ८८
२६२ पिंपळक्षार*	... क ९
२६३ बहावाक्षार*	... क ९
२६४ खव (खव) क्षार*	क ८८
२६५ रिंगणीक्षार*	... क ८८
२६६ रई-अर्कक्षार ...	क ९

मिश्रक्षार.

२६७ वज्रक्षार नं. १ (ताम्रयुक्त)*	अ ३
२६८ वज्रक्षार नं. २*	क ८८

बाब.

२६९ शंसद्राव नं. १*	अ ३
२७० शंसद्राव नं. २*	क २

१० धूतें.

हीं सर्व धूतें निस्पद्रवी व बहुगुणी आहेत.

२७१ चिन्नकादिघृत*	८ तो. म १
२७२ दशमूलघृत*	१ तो. स ८२
२७३ पंचगव्यघृत+८ तो.	स ९
२७४ फलघृत+ २ तो.	स ८६॥
२७५ माषीघृत*	८ तो. स ९

२७६ मद्गातिकघृत+१ तो.	म ८३॥
२७७ सूर्यपाककासोसादि घृत+ २ तो.	क ८६॥

११ तैल.

तेज्यांस किं. रूपे.

२७८ कहुनिखबीजतेल+१० तो.स १	
२७९ कपूरतेल+ १ तो. स ८६	
२८० फासीसादितेल+२१ तो.स ८५॥	
२८१ चंदनबलालाक्षादि तेल+ १० तो. बनस ११	
२८२ ज्योतिष्मत्तिल+१० तो.म ११	
२८३ तुवगतेल(मि.)+१६ तो. स १	
२८४ नर्पूकत्तावरतेल+२ तो. स १	
२८५ नारायणतेल+१० तो. स ११	
२८६ निर्गुंड्यादि ते.+१० तो. म १	
२८७ माषीतेल+ १ तो स ८९	
२८८ बिल्वतेल+२१ तो. स ८५॥	
२८९ कुहून्मरीरुपादिते.+१० तो.क.३१	
२९० भृंगिराजतेल+ २१ तो. स ८५॥	
२९१ लवंगादितेल+१० तो. क ११	
२९२ वातनाशक ते.+१० तो. म ११	
२९३ बिडंगादितेल+१० तो. म ११	
२९४ विषगर्भतेल+१० तो. क ११	
२९५ मणावरतेल+ १ तो. म ८९	

११ मलमें.

तेज्यांस किं. रूपे.

२९६ उपदंशतार म.+१ तो. क ८७	
२९७ सरजेंचें मलम+१ तो. म ८७	

३१८ गजकर्ण मलम+१तो. क ८४

३१९ जाळवान म.+४तो. स ८८॥

३२० पारदादिमलम *१तो. क ८४

३२१ मंजिनादि म.+८तो. स ९

३२२ मगजगुह्मि ९४ तो. स. ८५

अर्क.

शेरास किं. ६.

३०३ रुमिषिकारअर्क ९५ बनस १॥

३०४ गुलबेल अर्क ९५ बनस १॥

३०५ बडिशोप अर्क ९५ बनस १॥

३०६ बलघादि अर्क ९५ बनस १॥

१४ अनुभविक औषधें.

तोळ्यास किं. रुपये.

३०७ अर्दितावरचूर्ण ० १तो. म ८३

३०८ आम्लपित्तावरचूर्ण ० १तो. म ८२

३०९ आरोग्य चूर्ण १ तो. स ८१॥

३१० रुमिषिकारावर चूर्ण १

(विडंगादि) १ तो. क ८३

३११ रुमिषिकारावर चूर्ण ०

(अवष्टंभक) १ तो. क ८२

३१२ पाषकचूर्ण (गो) १ तो. क ८२

३१३ पनिसावर चूर्ण १ तो. म १

३१४ भोवलेवर चूर्ण १ तो. स ८१॥

३१५ मूत्रेशक चूर्ण शिलाजतुसह ०

१ तो. स ८४

३१६ मणनाशकचूर्ण ० ४ तो. म १

३१७ स्वप्नास्थवरचूर्ण ० ८तो. क १

३१८ स्त्राविहराचकचूर्ण १

२ तो. म ८४

३१९ अभिविषय लेप १ तो. स ८४

३२० उटणें १ १ तो. स ८१॥

३२१ केंस येण्याचा लेप १ तो. स ८४

३२२ गांठीवर लेप १ तो. क ८३

३२३ शिश्नकादिलेप १ तो. क ८१॥

३२४ डोळ्यावर लेप १ तो. स ८१॥

३२५ तालपत्रिकावर ले. १ २ तो. स ८४

३२६ दशांग लेप १ तो. स ८३

३२७ दोषघ्न लेप १ तो. क ८२

३२८ पोटावर लेप १ तो. स ८४

३२९ मरिचादि लेप १ तो. म ८२

३३० मस्तकावर लेप १ तो. स ८१॥

३३१ वासनाशक लेप २ तो. क ८४

३३२ श्वेतकुष्ठावर लेप १ तो. अ ८२

३३३ तुजेवर लेप २ तो. स ८४

३३४ अपस्मारावरनस्या १ तो. क ८८

३३५ आर्यांश गो. १ तो. फस ८८

३३६ अमोघावरकेशरी १ तो. फस ८२

३३७ आम्लपित्तावर गो. १ तो. स ८४

३३८ आम्लपित्तमिश्रण १ तो. स ८३

३३९ उन्हाज्याचे ओ. * तो. पं ८४

३४० उपदंशावर गो. १ * क १

३४१ औषधि माती ४ तो. स ८४

३४२ औषधि विड्या ० तो. स ८४

३४३ कर्णरोगावर ओ. * १ तो. क ८६

३४४ कामोद्दीपक गो. १ * क १

- ३४५ काविकीवर गो. १४६ स ०८
 ३४६ रुमिनाशक १ गो. ६ स ०३
 ३४७ लोकल्याचें पाटण ० १ तो. स ०३
 ३४८ लोकल्याच्या गो. + १ तो. स ०४
 ३४९ गोरोचनमि. नं. १ १ तो. स ४
 ३५० गोरोचनमि. नं. ३ १ तो. स ३
 ३५१ रं. सन्निपात अर्क ६ २० तो. स ०६
 ३५२ चंदनीतेलाचें औ. नं. १
 परम्प्यावर + १ तो. स १
 ३५३ चंदनीते. औ. नं. २ + १ तो. स २
 ३५४ जीर्णज्वरनाशक ६ गो. १६ स १
 ३५५ होज्याचें अंजन + १ तो. स ०४
 ३५६ होज्यांत फिरविण्याची
 सलई* नग १ स ०४
 ३५७ लवणोगावर गो.* नग १४ क १
 ३५८ लवणोगावर म. १ १६ ती. स १
 ३५९ दंतमंजन नं. १ + २ तो. स ०४
 ३६० दंतमंजनकपूरमि. ६ २ तो. स ०४
 ३६१ दंतमंजनसौंधवमि. ६ २ तो. स ०४
 ३६२ पिचकारीचें औ. + १ तो. स ०४
 ३६३ पीनसावर कुण्ठ्याचें
 औषध ० १ तो. स ०४
 ३६४ पैण आगपेण यावर
 मलम + १ तो. स ०४
 ३६५ बालजीवन १ १० तो. स ०९
 ३६६ बाळकडू बा. * ५ तो. स ०६
 ३६७ बाळगोच्या † नग १५ स ०८
 ३६८ शकंतकडा * १५ तो. बा. स ०१
 ३६९ बालेंतरोगावर नारळाच्या
 पोचिं औ. ० २० तो. स ५१
 ३७० मधुमेहावर औषध
 १५ दिवसांचें स
 ३७१ महामारीवर * गो. १६ स ०४
 ३७२ मुसपाकावर * गो. ४ तो. स ०८
 ३७३ मूळव्याधनकाशिन
 वायूवर मलम + १ तो. स ०४
 ३७४ मूळव्याधावर पुराचें
 औषध ६ २ तो. स ०४
 ३७५ मेदोरोगावर औ. ६
 १ तो. स ०८
 ३७६ दांतीवर औ. ६ १ तो. स ०८
 ३७७ बिजयावटिका * १ तो. स १
 ३७८ वणावर औषध ० १ तो. क २
 ३७९ शिथ्याचें औ. + १ तो. स ०४
 ३८० शिथ्याचें औ. प्र. २ + १ तो. स ०४
 ३८१ शिरोरोगावर गो. १६ + स ०४
 ३८२ शौकिकमि. १ तो. स १
 ३८३ स्वासावर औ. औ. १ १ तो. स ०८
 ३८४ धूर्मा * तो. स १
 ३८५ सुलभप्रसूनविर औ. * २ स ०८
 ३८६ सुवर्णपर्पटी (रससिंदूरधुक) *
 क १ तो. १५
 ३८७ सुतशेकरमि. † १ तो. स ५
 ३८८ हिंस्तापावर गो. १० + स ०४

१५ उपयुक्त तयार औ. नं. १

तोळ्यास किं. रुपये.

३९६ कपिलाचूर्ण+ १ तो. क ८१

३९७ कपिलाचूर्ण+शेरास स १॥

३९८ गळपट्टा-मुळाच्या दैन-

रोगावर १ नग १ स ८६

३९९ गुलकंद + शेरास स १॥

४०० गुल. लडीसाखरेचा+शे.ज २

४०१ ज्वरमिश्रण ॥ शेरास स १॥

४०२ ज्येष्ठीमधशिरा+ १ तो. व ८१

४०३ पीनसाखर तपकिरी १ तो. स १

४०४ पेचुमादार १ तो. क १॥

४०५ रसाजन+ १ तो. स ८६

४०६ वाकेरीचें भातें १ तो. स ८४

१६ उपयुक्त तयार औ. नं. २

तोळ्यास किं. रुपये.

४०७ आराळट हवा+ स १॥

४०८ औदुम्बराचलेह+ शे. व १

४०९ काजूचें तेल १ तो. स ८२॥

४१० कृष्णाडाचलेह+ शे. म २

४११ गुलाबीसरबत+ शे. स १॥

४१२ बाबुजांताचलेह+ शे. म २

४१३ जंघ्याचलेह+शेरास स २

४१४ ज्योतिष्मती म. १ तो. स १

४१५ दाडिमाचलेह+ शेरास स २

४१६ दाडिमाचलेह लडी.+शे.स २॥

४१७ पाचकमिश्रण+ शे. क ४

४१८ बेलाचा मुरांवा+ शे. स २॥

४१९ महाकुंगाचा अचलेह+शे.स २॥

४२० मध तीन वर्षांचा+ शे. म १॥

४२१ मोरांचळा मय्यम+ शे. स १॥

४२२ मोरांचळा मोठा व लहान-

साखरेचा+ शेरास स २॥

४२३ मोरांचळा फार मोठा+शे.स ८

४२४ हरडा (सुरसारी)+ म मग

तो. १, ११, १११, ११११, २,

किं. ४४, ४४४, ४४४४, १ १११

१ तो. १॥ भासा १॥ १११

२१ तो. २१ रु. ३ तो. ३ रु.

नवीन तयार औषधें.

- ७०१ अणुतेल × १० तो. स १।
 ७०२ अभयारिष्ट ** १ शे. म ३
 ७०३ अरविदासव ** शे. म ४
 ७०४ अम्बगवारिष्ट ** १ शे. म ४
 ७०५ अशोकारिष्ट ** १ शे. म ३
 ७०६ आरोग्यवर्धनीगुटिका †

तो. म २

- ७०७ ओषाअकै † शे. क १।
 ७०८ कल्याणघृत † तो. स ७२
 ७०९ कांचनारगुग्गुलू † तो. स ७६
 ७१० गोक्षुगुटिका † तो. स १
 ७११ चंदनासव ** १ शे. स ३
 ७१२ दंत्यरिष्ट ** १ शे. म ३
 ७१३ द्राक्षासव ** १ शे. स ३
 ७१४ नीलतेल + तो. स ७१॥
 ७१५ पत्रांगासव ** १ शे. म ३
 ७१६ मकरज्वज (पूर्णचंद्रोदय) *
 तो. फ १५

- ७१७ महाविंदुघृत + तो. क ७४
 ७१८ सारिषायासव ** १ शे. स ३

- ७१९ सुतसेसर नं. २

(सुपर्णरश्मि) † तो. म ३

- ७२० सुपर्णमस्त * तो. क ३०

- ७२१ स्वादिष्टविरचन पूर्ण †
 १ तो. म ७२

तयार काटे.

वधली किं.

- ७२२ ज्वरनाशककाढा * स ७१२
 ७२३ द्राक्षादिकाढा * म ७१२
 ७२४ परिषाठादिकाढा * स ७१२
 ७२५ बाळंतकाढा नं. १ * स ७१०
 ७२६ बाळंतकाढा नं. २ * म ७१०
 ७२७ महामंजिष्ठादिकाढा * म ७१०
 ७२८ महारास्तादिकाढा * म ७१४
 ७२९ रक्तशोधककाढा * म ७१४
 ७३० रास्तासधककाढा * म ७१४
 ७३१ लघुमंजिष्ठादिकाढा * म ७१४
 ७३२ शठपादिकाढा * म ७१२
 ७३३ सुदर्शनकाढा * म ७१४
 ७३४ दिवतापावरकाढा * म ७१४

१७ हिम व फांट यांविषयी सर्वसाधारण सूचना.

चालचलाऊ औषधयोजना.

आपल्या वैद्यशाळांत काढ्याच्या सालीसाल हिम व फांट या औषधि-
हर्तीची गणना केली आहे. यांत मृदु वनौषधि पाला, साली, मुळांची
साल, कुलें व जीं फार कठीण नाहींत अशीं सुंठीसारखीं पिठाळ औषधें,
असल्यामुळे या औषधांतील गुण अल्पकाळांतच पाण्यांत उतरूं शकतो.

पुष्कळ मुदत अनेक औषधें घेऊनही शरीरांत बीजद्रव्यां शेष
राहिलेल्या विकारांवर यांचा चांगला उपयोग होतो. घेण्याची मुदतही
दोन, चार, सहा महिने समजावी.

यान तीक्ष्ण व उष्ण औषध बहुतकरून नसतें; यामुळे हीं अस्थंन
सोम्य असतात. अर्थात्, कोणासही या औषधापासून उष्णता वाढण्याचा
संभव नाहीं. नाजूक, अशक्त पुरुष, स्त्रिया, मुलें व दीर्घसूत्री रोगी यांस
चांगलीं मानवतात.

यापासून उर्वर वगैरे विकारांत सक्तीमें शोचग्रहि होईलच असें नाहीं.
अर्थात्, अशा वेळीं शोचग्रहीपुरुता निराळा उपाय आरंभीं अगर पुढें
वसति किंवा रोककचूर्ण असा करावा. रोगमात्र व उष्णता कमी होत
जाऊन शोचग्रहि झोकं लागेल.

काढ्यापेक्षा यांची सटपट कमी असल्यामुळे अहचणीच्या वेळीं व
प्रवासांतही यांचा उपयोग करितां येतो. स्वस्थ राहून घेतां आल्यास गुण
चांगला येईल. काळजी असलेले, तसदेही, ह्मीण, रुश, हृदयरोगी अशा
लोकांना उन्हाळे दिवसांतही हे प्रकार घेतां येतात. विशेषें तीक्ष्ण व विषयुक्त
औषधि विकारांवर व फार जुनाट व दुसरीं औषधें उष्ण पडणाऱ्या विकारांत
तसेंच उन्हाळ्याच्या दिवसांस यांचा चांगलाच उपयोग होतो.

हिम व फांट तयार करणाची रीति.

हिम—ओषध पुढी एक घेऊन कांबेच्या अथवा कल्ह्याच्या मांड्यात कारा तोळे पाणी घालून त्यात रात्रमरु मिजत ठेवावे. सकाळी चांगले कुसकरून घालून घेऊन ठेवावे. याला हिम अथवा शीतकषाय म्हणतात. याचे पिण्याचे प्रमाण दर वेळेस आठ तोळे आहे.

फांट—मातीच्या अथवा कल्ह्याच्या मांड्यात १६ तोळे पाणी घालून, त्याला चांगली उकळी घेईपर्यंत गरम करून, त्यात बारीक कुटलेले ओषध एक ते दोन तोळे घालून, दोन मिनिटे ठेवून, हाती उतकून थंड झाल्यावर स्वच्छ पत्रात घालून ठेवावे. याचे वेण्याचे प्रमाण दर वेळेस आठ तोळे आहे.

अनुपामसंबंध—प्रवाल, उन्हाळ्याचे ओषध, उशीरासच, द्राक्षारिष्ट, दशमूलारिष्ट इत्यादि औषधांच्या विशेष शुद्धशिलाजतूच्या अनुपानात हिम योजिल्यास उत्तम गुणवत्त होते.

हिम व फांट यांची यादी. १४ पुण्या अमर मोठ्या यांची किंमत.

४२६ उपदंशविधनाशक	१	४३५ सुक्ष्मरोगनाशक	१
४२७ रक्ततिसारनाशक	१	४३६ मधुमेहनाशक	१
४२८ मूत्रदाहनाशक	१	४३७ कामला, पांडुनाशक	- -
४२९ श्वेतरक्तप्रदरनाशक	- -	४३८ रक्तविकारनाशक	१
४३० रक्तप्रदरनाशक	१	४३९ आम्लपित्तनाशक	- -
४३१ रक्तपित्तनाशक	- -	४४० अरुचिनाशक	- -
४३२ र्णोर्णज्वरनाशक	- -	४४१ शरीरदाह, तृषासामक	- -
४३३ शरीररोगनाशक	- -	४४२ स्वप्नावरधेवर	- -
४३४ नेत्ररोगनाशक	- -		

४४३ इदयसीमाताशाक	१	४५८ वातुगतज्वर	१
४४४ रुमिनाशक	-१०-	४५९ वातुस्रवावर	१
४४५ स्वासकासनाशक	-११-	४६० गवीशपशुहिकारक	-१०-
४४६ पडसे, सोकला इ. वर	-११-	४६१ जाद, रक, मुरडा,	
४४७ कडक औषधांची		मसरा इ. सर्वावर	१
उष्णताशामक	-११-	४६८ अपस्मारनाशक	-११-
४४८ देवी गोंवर यांची		४६९ उन्माद, बुद्धिभ्रंश, भ्रम	१
उष्णताशामक	-११-	४७० भ्रम, भोंबळ यावर	-११-
४४९ आशकतेवर	-११-	४७१ सर्व शरीरगत किरणान्या	
४५० पोटातील व इतर पाय होळे		वायुवर	-११-
मस्तक यांची आगशा.	-११-	४७२ स्वरभेदनाशक	-११-
४५१ सर्व साधारण ज्वरावर	-११-	४७३ मस्तक झुलकें, कर्णनादवीर	-११-
४५२ वातपित्तावर	-११-	४७४ आमवातनाशक	-११-
४५३ पातिनाशक	-११-	४७५ रथावरजंगमविचननाशक	१

१८ काढे.

काढा तयार करणाची रीति—साधारण रोग असता रोज सकाळी एक वेळ एक पुडी व रोगमान तीव्र असताना सायंकाळी दुसरी पुडी अशा प्रकारे देणे. प्रत्येक पुडीतील औषधे कलईच्या अगर मातीच्या माझ्यात ६० तोळे थंड पाण्यात तीन पहर भिजत देवणे, नंतर मंदासीवर उकळून, सुमारे आठ तोळे उरवून गाळून देणे. विशेष कृति अगर अनुपान काढापुढ्याबरोबर पन्नेछी-हून लिहून येईल.

ज्वरादिरोगानुक्रमाने काढ्यांची नावे व गुण.

७ पुढ्यांची किंमत जाणे.

४८५	लोहितचंदनादि काढा—कफपित्तज्वरावर	...	स	५
४८६	क्षुद्रादि काढा—कफवातज्वरावर	...	स	५
४८७	पर्पटादि काढा—वातपित्तज्वरावर	...	स	६
४८८	अर्कादि काढा—वातकफादिक तीक्ष्णसन्निपातज्वर, दूमा, सोकला,			
...	कंप, धनुर्वात, प्रवृत्तिवायु, दांतसिली बसणे, तीव्रवातरोग,			
...	अति शैत्य यांवर	...	स	६
४८९	अमयादि काढा—(रेचक) कफवाताधिक सन्निपातज्वर, घोट			
...	कुण्ठे, तंद्रा, कफ यांवर.	...	क	६
४९०	तिकादि काढा—वातपित्ताधिक सन्निपातज्वर, निद्रानाश, तृषा,			
...	दाह, सोकला, अतिसार यांवर	...	स	७
४९१	सरस्वत्पादि काढा—पित्तकफाधिक सन्निपातज्वर, भ्रम, मूर्च्छा,			
...	रक्त पडणे यांवर	...	स	७
४९२	शठघादि काढा—सर्वसाधारण सन्निपातज्वर, विषमज्वर,			
...	जीर्णज्वर इ. सर्वसाधारण ज्वर (रेचक)	...	क	५
४९३	हार्त्रिशांग—बस्तिना, काढा—तीव्र सन्निपातज्वर, प्रवृत्तिदोष,			
...	धनुर्वात व तीव्र वातरोग	...	अ	८
४९४	चतुःपट्टी—बौसष्टीकाढा—उष्ण सन्निपातज्वर, धनुर्वात, अपसक्त,			
...	कंप, तांदळे, व प्रवृत्तिवायु	...	अ	८१३

७ पुढ्यांची किंमत जाणे.

४९५	नवज्वरावर काढा—जळ दिवसाच्या मुदतीचा अगर कोणताही विषमज्वर यावर रु ७
४९६	भाङ्ग-धादि काढा—रोज एकदा, दोनदा, एक दिवसाआड, चातुर्थिक इ. सर्व प्रकारचे ज्वर, विषमज्वर, जीर्णज्वर, सोकला, दमा यावर. रु ५
४९७	मधुकादि काढा—मधुसज्वर, पित्त, दाह, शीति, जुलाब, रक्त पडणे देखी, गोंवर यावर रु ६
४९८	शीतज्वरावर काढा—थंडी वाजून येणाऱ्या रोज, एक दिवसा-आड अशा सर्व प्रकारचे ज्वरावर रु ६
४९९	हिंस्तापावर काढा—रोज, एक दिवसाआड येणाऱ्या हिंस्तापावर व शोथशुद्धिकारक रु ६
५००	चातुर्थिकावर काढा—४थे दिवशी येणाऱ्या तापावर रु ६
५०१	किरासादि काढा—जीर्णज्वर, हिंस्तापायांची आंग, अलचि, अज न पचणे इ. रु ६ ..
५०२	सागिवादि काढा—अस्थिगत—धातुगत ज्वर, मलमूत्र व सर्वोप दाह यावर रु ८
५०३	झाडादि काढा—ज्वर, जीर्णज्वर, पित्त, दमा, सोकला, कफ यावर. सारक रु ६
५०४	उलटणान्या ज्वरावर—कबूल, वस्त, ज्वर उलटणे रु ६
५०५	बंधिकादि काढा—बंधिकसन्निपादावर (प्लेग) रु ७
५०६	घान्यादि काढा—सकेत आंव, मुरदा, साधारण ज्वर, दाह यावर. पाचक. रु ५
५०७	अमृतादि काढा—आमरकणुक अतिशार, आमोश, व संप्रवर्णा, नळाभितथायु, विषुविका, चाकंतरीय यावर (ज्वर असो व नसो) अवसंभक रु ७
५०८	विल्वफलादि काढा—जुनाट अतिशार व संप्रवर्णा यावर. रु ६

७ पुत्र्यांभी किंमत आणे

- ५०९ जीरकादि काठा-मोटांची मूळव्याध, रक्त पडणें, मलावट्टम,
गुदद्वारास सूज, मळाचा शुष्कपणा, गुदव्या यांवर. सारक स ७
- ५१० उशीरादि काठा-गुदद्वारातील मोटांतून अगर शिरेंतून रक्त
पडणें, गुदद्वारास सूज, अथवा इ. गुदरोग, मलावट्टम, धातुस्त्री-
गता, मस्तक-तापणें यांवर स ६
- ५११ लहिरादि काठा-लहान मोठे सर्व प्रकारचे रुग्ण, पोटा कुणें
व दुसणें, अग्निमांय यांवर, सारक ... क ६
- ५१२ भिकलादि काठा-पांडु, कामील, ज्वर, जीर्णज्वर. म ६
- ५१३ अठरुपादि काठा-मल, मूत्र, नाक, तोंड इत्यादि द्वारे झोणारा
रक्तसाव, घोणा फुटणें, दाह, डांम्या सोकला, उरक्षत, क्षय,
मोठा अगर जीर्णज्वर, यांवर. स ६
- ५१४ कार्मयादि काठा-क्षय, ज्वर, उरक्षत, रक्त पडणें, भयंकर
चासदायक सोकला, धातुक्षय, बाळतरोग ... स ७
- ५१५ पंचमूलादि काठा-क्षय, ज्वर, अरुचि, वृण्णा, अंग दुसणें,
छाती दुसणें इत्यादिकांवर. म ८
- ५१६ डांम्या सोकल्यावर काठा-मुलांचा अगर मोठ्यांचा डांम्या
सोकला, थोडा अगर फार ज्वर, शिकट कफ, मस्तकभूज,
रक्त पडणें, पोटा कुणें, ओकारी, छाती दुसणें इत्यादिकांवर.
सारक. मस ८
- ५१७ आमलक्यादि काठा-धातुक्षय, मस्तक हलकें, शरीरांत उष्णता,
जीर्णज्वर यांवर स ७
- ५१८ भाज्यादि काठा-कफयुक्त कासश्वासावर (ज्वर असो वा नसो)
व सर्व प्रकारचे ज्वरांवर क ६
- ५१९ अक्षादि काठा-दमा, सोकला, उष्णता, कफ न झुटणें, थोडा
ज्वर, डांम्या सोकला, रक्त पडणें यांवर ... स ६
- ५२० रेणुकादि काठा-उचकी, श्वास, कफ यांवर ... क ६

७ पुद्गलांची किंमत आहे.

- ५२१ वस्त्रादि काढा-आवाज वसने, गळ्यांत तोंडांत फोड अगर
सूज, गिळता न येणे, कफ न सुटणे, जीर्णज्वर, धोडा सोकला,
दमा, उष्णता यांवर स ७
- ५२२ दुस्वसादि काढा-धम, ओषक, अपस्मार, मस्तक तहता, हात-
पाय-होळे-मलमूत्र यांचा दाह यांवर स ५
- ५२३ चंदनादि काढा-मल-मूत्रदाह, ज्वर, धम, मूकता, ओषधींची
अगर उपद्रवसंबंधी उष्णता यांवर... .. स ६
- ५२४ जलवादि काढा-उन्माद, अपस्मार, धम, होळे ताठणे, बहबद
इ. पित्तवायूचे विकारांवर म ७
- ५२५ अर्शोगवायुवर काढा-अर्शी किंवा सर्शीगवायु, पंगुत्व, हातापा-
यांचा शुष्कपणा, मेंदूची अशक्तता, अर्दितवायु, कर्णनाद, अश-
क्तता यांवर स ७
- ५२६ महारास्नादि काढा-सर्शीगवात, संधिवायु, मेदोवायु, वंघ्यादोष,
कंपवायु इत्यादि सर्व वातविकारांवर स ८
- ५२७ रास्नासमक-संधिवायु, आमवायु, पोट फुगणे, मलमूत्राबरोबर
यांवर म ५
-वातरोगाकरिता अर्कादि काढा नं. ४८८ द्वाविंशांग नं. ४९३
चतुर्विंशी काढा नं. ४९४ पहावे.
- ५२८ रास्नाद्वादश-आमवायु, संधिवायु, सूज, ज्वर व ज्वरोपद्रव
दाह, उष्णता, गर्माशयदोष, शुक्रदोष, यांवर म ७
- ५२९ गृध्रसी व ऊरुस्तंभ यांवर कावी-कमर, मांडया व पाय यांतील
शिरांना दुखत व ताठपणा म ६
- ५३० शतपुष्पादि काढा-नळाशितवायु, धातुक्षीणता, नपुंसकत्व,
अपचन, मेंदूची क्षीणता, विस्मरण, उष्णता, अशक्तता, रुग्णता
यांवर स ६
- ५३१ दशमूलादि काढा-वातविकार, पोटदुख, फुल्ल, सूज, ज्वर,
वातनिष्ठाचे सर्व विकार यांवर. स ६

७ पुण्याची किंमतें आले-

५३२	बिन्नकादि काठा-कुल्ल, उदर, यरुत, प्लीहा, पोटादिक, सूज, क्षय, जलोदर, इ. पोटातील विकार ...	म	६
५३३	वावाणमेदादि काठा-मूत्ररुच्छ (रुन्हाळे) मलमूत्र-दाह व अवष्टंभ, मूत्रांत रक्त पडणे, शोथसृष्टिकर ...	स	६
५३४	गोधुरादि काठा-मूत्राघात, (मूत्र कोठणे) बस्तिपीडा, मूत्रशर्करा, पोट दुखणे ...	स	७
५३५	शताब्दादि काठा-मूतसडा, उन्हाळे, मूत्राघात, मूत्रशर्करा ...	स	६
५३६	कलत्रिकादि काठा-सर्व प्रकारचे मेढावर ...	म	७
५३७	विशालादि काठा-मिथ मेढावर ...	म	७
५३८	अजुंनादि काठा-शुक्रमेह, स्वप्नावस्था, नळाश्रितवायु वांवर ...	स	७
५३९	गाढादि काठा-बहुमूत्रमेढावर ...	म	७
५४०	पुनर्नवादि काठा-सूज, उदर, जलोदर, ज्वर, सोकला ...	क	७
५४१	रौहितकादि काठा-कवल, यरुत, गुल्म, सूज, उदर, जीर्णज्वर, कंडू, सखज, फिकटपणा, वांवर ...	क	७
५४२	एरंडमूलादि काठा-वृषणवृद्धि नळाश्रितवायु वांवर ...	म	५
५४३	कांचनारादि काठा-वंडमाला, गंधि, वण, इत्यादि ...	म	६
५४४	बल्लादि काठा-यक अगर अपक विद्रुचीवर ...	क	७
५४५	हरितक्यादि काठा-बण, भगंदर, अर्बुद, विद्रुधि, पीभस, उपदंश वांवर ...	म	६
५४६	शिकलादि काठा-सर्व प्रकारचे उपदंश, चटे, इंद्रियाची सूज, ज्वर, प्रमेह, रक्तदोष वांवर ...	म	७
५४७	नीलोत्पलादि काठा-पित्तोपदंश, रक्तपुण्णी, दाह, जीर्णज्वर ...	स	७
५४८	महामंजिहादि काठा-महाकुठें, सुद्रकुठें, वातरक्त व तत्संबंधी महरी, सूज, वण, दाह, टोचणे, चटे, इ. ...	अ	१०
५४९	मध्यममंजिहादि काठा-सर्व प्रकारची सुद्र व महाकुठें, रक्तदोष, विसर्प, ज्वर वांवर ...	क	७

७ पुढ्यांची किंमत आहे.

५५०	लघुमंजिष्ठादि काढा-संक्रम, गणकर्ण, कोठ इ. शुद्धकृते; विसर्प, रुमि यांवर म ५
५५१	रक्तविक्रमावर काढा-कुष्ठदिकार, रक्तविती, उपद्रवविषविकार, लाली, सृज, मेहरी, कंदू, रक्तदोष, धातुदोष, उष्णता, जीर्णज्वर, दाह, घटुमूत्र, यांवर म ८
५५२	सदिराष्टक-विसर्प, विस्कोद, सरुज, ज्वर म ६
५५३	सप्तपण्चादि काढा-मुसुरोग, दन्ता-हिरण्मया सृजणे, तोंड चेने, निभेवरील चट्टे, मलावरोध, तोंडांतून रक्त पडणे, ज्वर, उष्णता यांस घोटान घेण्याकरितां म ६
५५४	जाल्मादि काढा-मुसुरोगावर गुळगुळ करण्यास स ६
५५५	वासादि काढा-नेत्ररोग, जीर्णज्वर, धुपणी, वातुविकार, दन्ता, सोकला यांवर म ६
५५६	पथ्यादि काढा-जुगाट मस्तकशूल, अर्धशिरा इ. सर्व शिरोरोग, ज्वर, जीर्णज्वर, मलबद्धता यांवर म ६
५५७	निषादि काढा-देवा, गोंधर, कर्णजिण्या, ज्वर, मधुरा, लीजज्वर, दाह, सोकला, यांवर स ७
५५८	आनंतादि काढा-गर्भाशयवृद्धि, उपद्रवविष, रजोदोष, गर्भाशयशूल, उष्णता, दाह, जीर्णज्वर, अशक्तता यांवर स ६
५५९	अश्वमेधादि काढा-गर्भवृद्धि, सल वाढणे, थोडी धुपणी, अशक्तता, गर्भिणी, शरीरपुष्टि यांकरितां स ६
५६०	गुडूच्यादि काढा-गर्भिणीचे ज्वर, शलिज्वर स ६
....., बाळंतिणीकरितां बसिस नं. ४९१, सनुवरी नं. ४९४, अकतीदि नं. ४८८, दशमूळकाढा नं. ५६६ पहा.	
५६१	शलाघयादि काढा-तुघवृद्धि व तुघवृद्धावर स ६
५६२	देवदारादि काढा-बाळंतिणीचा ज्वर-प्रथम दहा दिवस व पुढेहि क ७
५६३	बाळंतरीगावर देण्यायोग्य, सारक क ७

७ पुढपांची किंमत आत्मे.

५६३	अतिबलादि काढा—बाळंतरोग, क्षय, दुःसह शोकला, स्त्रीणता, पांडू, रक्त पडणें, उरःक्षत, घोडा दमा, ज्वर इ. फार सौम्य, पुरुषांसही दितावह.	स	८
५६४	लवंगादि काढा—बाळंतरोग, वातरोग, श्वास, कास यावर			क	७
५६५	वाण्यादि काढा—श्वेत, रक्त अगर मिश्र छुपणीवर			म	७
५६६	दशमूलादि काढा—प्रथम दृढा दिवसांत बाळंतिणीन्या वातादिक सर्वसाधारण विकारावर			म	७
५६७	दूर्वादि काढा—सोबडी छुपणी, ज्वर, दाह, मस्तकभूल, गर्भाशयभूट यांवर	स	६
५६८	शिरीषादि काढा—विषरोग, खनिज म्हणजे सोमल व माणिज म्हणजे फुरसें कुत्रा यांचें फुललेलें विष यावर	स	७

१९ मूलवधान् औषधे.

६०१ अंबर.	६०७ सोम्याचे वर्स गांधटी.
६०२ कस्तूरी.	६०८ सोम्याचे वर्स विलायती.
६०३ मोत्यांचा साका.	६०९ लव्याचे वर्स मिलायती.
६०४ केशर.	६१० लव्याचे वर्स गांधटी.
६०५ मोरोचन.	६११ अगळ ठंजी.
६०६ भमिसेनी कापूर उत्तम.	६१२ सादिरसार.

२० वनीषधि व त्यांचे बनलेले पदार्थ.

६१३ कडनाशक गोळी.	६२५ मेथाल गो. लहान.
६१४ सालेमिष्टी पंजाबी.	६२६ मेथाल गो. मोठी.
६१५ सफेत्तमुसळी उत्तम.	६२७ मुलावपाणी वा.
६१६ चंदन ठंजी खोड.	६२८ सांवरशिना.
६१७ झुरवारी हरडेदळ.	६२९ उपकसरी.
६१८ रुग्णागळ.	६३० दालचिनी तेल.
६१९ पुदिन्याचा अर्क.	६३१ रोशेल.
६२० सांडासाखरपघी.	६३२ बेलचींचे तेल.
६२१ औषधिसाखर मधुमेहावर	६३३ सुगंधी तेल.
६२२ अलुबखार शर्करामिष्ट.	६३४ चंदनी तेल.
६२३ एरंडेल तेल.	६३५ आराकट.
६२४ कापराचा अर्क.	६३६ कथार्थालिक सानु.

२१ उपचारोपयोगी वस्तु व यंत्र.

- ६३७ सलबसे लोहंही बाटोळे बघ्यासह.
- ६३८ कचिच्या पिचकाच्या.
- ६३९ डोळ्यांच्या आरशा-निळ्या, जांभळ्या, हिरव्या, रंगाच्या कचिच्या.
- ६४० आरशा गारेच्या निळ्या, जांभळ्या, हिरव्या.
- ६४१ काटे लहान पेटीचे चांगले.
- ६४२ स्तनांतील दूध काढण्याचें यंत्र.
- ६४३ दुधाची परीक्षा करण्याचें यंत्र.
- ६४४ मुलांस दूध पाजण्याची बाटली इंग्लिश.
- ६४५ बस्तीयंत्र टांगण्याचें मोठ्याकरिता.
- ६४६ बस्तीयंत्र कुण्याचें मुलांकरिता.
- ६४७ सोडाबॉटर घरी तयार करण्याची साधकन बाटली.
- ६४८ सव्हर बाटलीच्या स्पाईकलेट्स.
- ६४९ स्पंज-ब्रण धुण्याकरिता.
- ६५० थर्मामीटर ताप पाहण्याचें १ मिनिटचें.
- ६५१ थर्मामीटर हवेचें.
- ६५२ औषध मापण्याचें म्हास.
- ६५३ औषधें उगालण्याची सहाज.
- ६५४ आईसबॅग-तापांत डोळ्यावर ठेवण्याची विरावी उत्तम.
- ६५५ मूत्र परीक्षेचें यंत्र.
- ६५६ उदेल तेल.

२२ श्रीधृतपापेभ्वर संस्थेचीं पुस्तके.

६५७ व्यवहारवैद्यक नंबर १ औषध वेण्याची रीति	४६
६५८ व्यवहारवैद्यक नंबर २ अनुपातसोपान	४६
६५९ व्यवहारवैद्यक नंबर ३ औषधयोजना	४२
६६० व्यवहारवैद्यक नंबर ४ पद्ध्यापख्यविचार	४१०
६६१ अमोलिक वैद्यकचानुर्य गोष्टी रूपानें	४६
६६२ औषधयोजना	४१२
६६३ श्रीधृतपापेभ्वर व संगार्षण	४४
६६४ लघु व्यवहारवैद्यक अथवा औषधांचें सूचीपत्रक मराठी, हिंदी, इंग्लीश, गुजराती व कानडी	४४

२३ वेद्यकीय पुस्तके.

६६५ माधवनिदान सार्थ उत्तम ३॥ ६०, साथी बांधणी ३ ६०	
६६६ शार्ङ्गधर सार्थ साथी बांधणी २॥ ६० उत्तम ३ ६०	
६६७ बागभट सार्थ १० ६०	

संस्कृत भूष लटीक पुस्तकांबद्दल पत्रांनं सुलासा मिळेल.

२४ फुकट वेण्याचीं पत्रके.

६६८ कामिशम नियम, घाऊक, व्यापारी, एजेंट, साधारण.	
६६९ औषधांच्या किं. व गुण.	
६७० सविस्तर रुग्णपत्रिका मराठी.	
६७१ रुग्णपत्रिका कानडी.	
६७२ रुग्णपत्रिका हिंदी.	
६७३ रोम्यांस आरंभीच्या सूचना. पत्रकेहीस वेण्याविषयी माहिती.	

उपचार पत्रके.

६७४ संधिकसन्निपात (प्लेग)	
६७५ महामारी (कोलरा)	
६७६ हिंतापावर उपचार.	
६७७ सालंतरीय व क्षयरोग. दुधाच्या पद्ध्याची माहिती.	

मुद्दाम रक्षण करून ठेवलेलीं जुनीं औषधें.

जुनीं शिळक औषधें असून तीं जुनाट रोग असतां उत्तम गुण देतात असा अनुभव आहे. अशीं औषधें आयतेवेळीं मिळणें कठीण व तयार होणें तर शक्य नाहींच. त्या औषधांच्या किंमती १० वर्षांचीं जुनीं असल्यास नवीन औषधांच्या चालू किंमतीच्या द्विद्वय व २० वर्षांचीं असल्यास दुप्पट घातमात्रेणें आकारल्या आहेत. तीं येणेंप्रमाणें.

मसैं व मासः.

औषधाचें नांव.	१० वर्षे	२० वर्षे	औषधाचें नांव.	१० वर्षे	२० वर्षे
१ अक्षकमस सु.पुटी*	१०	१२०	१५ सुवर्णमाक्षीकमस*	३	४
२ अक्षकमस*	२२॥	३०	२६ हरितालमस*	७॥	१०
५ जसदमस*	३	४	२९ अशंकुटार*	२॥	३
६ ताम्रमस*	४॥	६	३६ एकांगवीर*	९	१२
७ धिवंगमस*	४॥	६	३८ कामदुधा*	६	८
८ नागमस*	४॥	६	३९ कालकूट*	७॥	१०
९ पित्तलमस*	२॥	३	४६ गंधकरसा० नं. १*	३॥	५
१४ मधुमंदूर*	३	४	४७ गंधकरसा० नं. २*	३॥	५
१६ मंदूरमस*	१॥	२	५० चतुर्मुख*	१५	२०
१८ रौप्यमस रुक्म*	६	८	५२ चंद्रशेखरस*	६	८
१९ कामतलोहमस*	१५	२०	५५ पूर्णचंद्रोदय मात्रा सल्फी*	२२॥	३०
२० तक्षिलोहमस*	३	४	५७ पाण्डुपताखरस*	२२॥	३०
२१ वंगमस*	३	४	७० पंचामृतपंपटी*	६	८
२२ स्वयमभिलोहमस*	३	४			

औषधाचें नांव.	१० वर्ष	२० वर्ष	औषधाचें नांव.	१० वर्ष	२० वर्ष
५८ बालसूर्योदय*	१३॥	१८	१२० सुवर्णमालिनीव.*	९	१२
५९ भूतभैरव*	६	८	१२१ बृहत्सुवर्णमालिनी		
६० माणिकरस*	३	४	वसंत*	१८	२४
६१ मृतसंजीवनीरस*	२२॥	३०	१२३ सूतिकाभरण*	१८	२४
६२ राजवंशेश्वर*	३	४	१२४ स्मृतिसागर*	९	१२
६४ लक्ष्मीविलास*	२२॥	३०	१२५ हेमगर्भ*	२२॥	३०
६५ वसंतकुसुमाकर*	१८	२४	१२६ हेमाधकरससिंदूर*	२२॥	३०
१०१ वातराक्षस*	१८	२४	१२७ क्षयकुठार*	७॥	१०
१०३ वान्निहृद्रस*	३	४	१२८ अष्टधानुरसाप्ल*	१५	२०
१०५ वेतालरस*	३	४	१२९ त्रिपुरभैरव*	९	१२
१०६ वैष्णवरलोह*	४॥	६	१३० दरदसिंदूर*	९	१२
१०८ वैष्णवीवर्ति*	३	४	१३१ मल्लसिंदूर*	९	१२
१०९ शीतकुश*	३	४	१३२ रससिंदूर*	३०	४०
११० शुद्धशिलाजतु*	३	४	१३३ व्याधिहरणरसा.*	९	१२
११६ सन्निपातभैरव*	४॥	६	१३४ समीरपद्मग*	९	१२
११७ सिद्धलक्ष्मीवि.*	२२॥	३०	१३५ सुवर्णराजवंशेश्वर*	९	१२
११८ सिंदूरभूषण*	९	१२	१५१ महासोगराजगु.*	२१	३
११९ सुवर्णपर्वटीरस*	२२॥	३०	१५७ शिलाजतुगुटि०*	३	४

एजंट अगर मादक दार्जी अशीं औषधें नेलेलीं शिक्षक ठेविलीं तरी
त्यांचाही त्यांत कायदाच झोमार आहे.

जुनी आसवें व जरिहें यांच्या किंमतीचें कोटक.

जुनी शिळक असलेली आसवें व जरिहें यांची सन १९११ च्या जानेवारी महिन्यापासून हरीव किंमतवार यादी.		१० ५० १०० १५० २००	१० ५० १०० १५० २००	१० ५० १०० १५० २००	१० ५० १०० १५० २००	१० ५० १०० १५० २००
आसवें व जरिहें.		५ तोळे व घाटल्या यांची किंमत रुपये.				
२२६ उशीरासव	... स	२	११	१	११	२
२२७ कुटजारिह	... क	३	१०	११	२१	३
२२८ कुमारी आसव प्रकार १ विजया सुरवारी हरडे	... म	४	११	२	३	४
२२९ कुमारी आसव प्रकार २ भांगपुत	... अ	८	३	४	६	८
२३० कुमारी आसव प्रकार ३ मुलाकरिता	... म	३	१०	११	२१	३
२३१ कुमारी आसव प्रकार ४ शुलावर	... म	३	१०	११	२१	३
२३२ कुम्भावासव	... म	२	११	१	११	२
२३३ लदिरिह	... क	३	१०	११	२१	३
२३४ खविकासव	... क	३	५	५	५	५
२३५ अपुसारिह	... म	२	११	१	११	२
२३६ इशमलारिह	... म	४	११	२	३	४
२३७ वेपदारिह	... क	३	१०	११	२१	३

जुनी शिखक असलेली आसवे व अरिष्टे पांची सन १९११ च्या जानेवारी महिन्यापासून ठरीव किंमतवार पादी.		किं० चाळू शेरस	१० ७ पांचे	१२ १० पांचे	१६ १० पांचे	२० १० पांचे
२३९ द्राक्षारिष्ट मधुयुक्त**	... क	३	१००	१॥	२॥	३
२४० द्राक्षारिष्ट शाक्कभरोक**	... म	३	१००	१॥	२॥	३
२४१ पलाशपुष्पासव**	... म	३	१००	१॥	२॥	३
२४२ पिप्पल्यासव**	... म	३	१००	१॥	२॥	३
२४३ पुनर्नवासव**	... म	३	१००	१॥	२॥	३
२४४ बटुलारिष्ट**	... म	३	१००	१॥	२॥	३
२४५ मधुकारिष्ट**	... क	४	१॥	२	३	४
२४६ रोहितकारिष्ट**	... म	३	१००	१॥	२॥	३
२४७ लोभासव**	... म	३	१००	१॥	२॥	३
२४८ लोहासव**	... म	३	१००	१॥	२॥	३
२४९ विडंगारिष्ट**	... म	३	१००	१॥	२॥	३.

जुनी आ० मिश्रणें व इतर जुनी गुणकारी औषधें.

(यांत मिश्रणाची औषधें जुनी असल्यास किंमत.)

१२५ आरोग्यमिश्रण*	५ तो. ४ बा. क	५	१॥०	२॥	३॥	५
१६५ बळकतकाडी*	१५ तो. बा. म	१०	१॥०	१॥	१॥०	२॥
४०० मधव मधाची साखर*	२० तो. बा. म	१॥	१॥	१॥	००	१॥

किंमती मागील अक्षरांचा गुळासा-प-मुष्कल सौम्य, त-सौम्य.

म-मध्यम कडक. क-कडक. म-अति कडक.

श्रीसमर्थ.

चरित्र-लेखक सदाशिव कृष्ण फडके यांची नवयुग-धर्ममाला

सं० १—ब्राह्मसमाज व वैष्णवसमाज यांचा विवेचक इतिहास—

सचित्र. पृष्ठसंख्या सुमारे १०००. किंमत ४ रुपये.—या ग्रंथातील विषय अत्यंत जिझाळ्याचा व उद्बोधक असून आपल्याला आठवेल. या ग्रंथात आरंभी श्रीमज्जिमवगुरु श्रीशंकराचार्य कुतूबकोटी यांचा आशीर्वादपर विस्तृत लेख असून असेर महाराष्ट्रातील अनेक शास्त्री, प्रोफेसर, संपादक अशा विद्वानांचे उत्कृष्ट अभिप्राय आहेत. याशिवाय केसरी, नवाकाळ, ज्ञानप्रकाश, चित्रमयजगत्, मुमुक्षु, रत्नाकर, तत्त्वज्ञानमंदिर, धर्मजागृति, टाइम्स, क्रॉनिकल अशा वजनदार नियतकालिकांतून सदर ग्रंथाचे विशेष गुणवर्णन आलेले आहे. आणखी के. पं. लक्ष्मणशास्त्री द्वीपद, श्रीसंतोजीमहाराज अशा सत्पुरुषांची आशीर्वादफत्रेही या ग्रंथासंबंधी आली आहेत. हा ग्रंथास इंदूरच्या ग्रंथोत्तेजकमंडळाने शंभर रुपये आणि ग्वाल्हेर सरकारने दीडशे रुपये याप्रमाणे वक्षिसे दिली आहेत.

सं० २—भाग पहिला-श्रीमद्भगवानं-चरित्र—

सचित्र. पृष्ठसंख्या २५४. किंमत १॥ रुपया.—'नववैदिक धर्म किंवा आर्य-समाजाचा विवेचन इतिहास' या ग्रंथाचा हा पहिला भाग आहे. हा स्वयंपूर्ण आहे, श्रीमद्भगवानंदांचे इतके विस्तृत मुद्देसूद चरित्र मराठीत किंवा दुसऱ्या कोणत्याही भाषेत अद्याप प्रसिद्ध झालेले नाही. या ग्रंथाचे आरंभी ज्ञानप्रकाश आर्यसमाजी पं. धीनरदेवशास्त्री वेदतीर्थ व पं. सातवळेकर यांनी पुरस्कार केला आहे. या पुस्तकावरही ज्ञानप्रकाश, केसरी, नवाकाळ, मुमुक्षु आर्यमित्र वगैरे नियतकालिकांतून उत्कृष्ट अभिप्राय आले आहेत.

श्रीवृत्त-भक्त-राहस्य-सचित्र. पृष्ठसंख्या सुमारे ६५०. कापडी बांधणी. किं. ३ रु.—नवयुग-धर्ममालेतील हे चरित्र पुस्तक आहे. याचे तीन भाग आहेत.

१ वृत्तोपासना—(किं. ८ आणे) या पहिल्या भागात श्रीवृत्तास उद्देशून मूळ आपले विचार सांगत आहे. यात शंकिताची उपासना, वृत्ताचे स्वरूप, त्याचे अवतार, त्याची शिक्कण, मूर्तिपूजा, तीर्थक्षेत्रे इत्यादीसंबंधी विस्तृत असा संवाद आहे. हा भाग म्हणजे एक पञ्चात्मक गद्य आहे.

१ **वृत्तमुक्तामाला**—(किं. २ रुपये) याचे पांच स्तवक आहेत. पहिल्या स्तवकांत त्रिमूर्तीच्या तात्त्विक स्वरूपाचा व श्रीदत्तावताराचा विस्तृतपणे विचार केला आहे. दुसऱ्या स्तवकांत श्रीदत्तचरित्र व श्रीदत्तोपदेश सांगितला आहे. तिसऱ्या स्तवकांत दत्तविमूर्तीची चरित्रे विवेचक पद्धतीने वर्णिली आहेत. चवथ्या स्तवकांत प्रमुख नऊ दत्तमळांची चरित्रं, त्यांची शिकवण व त्यांचे सामाजिक कार्य यांचे फार विस्तारपूर्वक विवेचन केले आहे. पाचव्या स्तवकांत काही सांप्रदायिक माहिती देऊन विस्तृत समारोप केला आहे.

२ **दत्तयंचावृत व बोधसुधा**—(किं. ८ आणे.) यांत दत्तस्मरण, पूजन, पठण, मजन आणि दर्शन यांसंबंधी संस्कृत व मराठीतील स्तोत्रपाठ, अभंग, पदे, आरत्या, पूजाविधान, अष्टके, कवच इत्यादि संग्रह असून **बोधसुधेत** ईशोपनिषत्, जाबालदर्शनोपनिषत्, दत्तात्रेयोपनिषत्, अवधूतोपनिषत्, अवधूतगीता, भगवद्गीता अभ्यास पंधरा आणि एकावन्न श्लोकी मुरुचरित्र व एक कीर्तन असे दिले आहे.

वरील सर्व पुस्तके शाळा व कॉलेजे यांतील वाचनालयांकरता सरकारने मंजूर केली आहेत.

ज्ञानंतर यंदांच अमर्षी नवीन प्रसिद्ध झालेली पुस्तके

[१] उरणचे सुप्रसिद्ध श्रीजीवन्मुक्त महाराज यांचे चरित्र व शिकवण पृ. २५० किं. रु. १॥

[२] श्रीजीवन्मुक्त व आधुनिकतत्त्वज्ञ पृ. २५० किं. रु. २ कापडी बांधणी रु. २५ या यंधांत प्राचीन व आधुनिक तत्त्वज्ञानविचारांचे बारकाईने परीक्षण करून जीवन्मुक्तांची भूमिकाच सर्वश्रेष्ठ कशी हे दर्शविले आहे.

[३] मायावाद आणि अजातपवाद पृ. सुमारे ३०० किं. रु. २ कापडी बांधणी रु. २१ (आत्माराम विद्याविनोदमालेपैकी नं. ११) ही तीन पुस्तके वेदान्तावरील उत्कृष्ट ग्रंथ असून ' उत्तरफाल्गुनी वेदान्तावर ' टीका करणारी ती टीका ज्यास मान्य नाही त्यांनी अवश्य वाचणी असून किंमत अल्प ठेवली आहे.

[५] भगवोद्य आणि नया मनु [शिंगे पारितोषिक] पु.
जुनारे २०० किं. रु. २ कापडी बांधणी रु. २१ हा एक मनभाव स्मारक
ग्रंथ आहे.

बंधकाराकडून कमीत कमी तीन रुपयांची पुस्तके टपालमार्फत भागविणारास
टपालसर्च माफ होईल.

पनवेल
जि. कुलाबा

}

सदाशिव कुल्ल फडके.

वरील सर्व पुस्तके व हे चरित्र परबुरे पुराणिक आणि मंडळी बुकसेलर्स
माध्यमाग शिरगाव मुंबई येथे मिळतील.

